

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

ЛЕРЕНДИ СТАРОЖИТСЬКІ

ПРАГА

1942

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПРОБОЄМ»

Н. Королёва. 1942 г.

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

ЛЕГЕНДИ СТАРОКИЇВСЬКІ

Частина II.

ПРАГА

1943

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПРОБОСМ»

«КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЕМ»

Число 22 (87).

Обкладинка Василя Королева-Старого

Всі права застерігаються за Видавництвом!

Накладом Українського Видавництва «Пробоем» в Празі, Praha II., Havlíčkova 22.
Друковано в друкарні »Knihtisk«, Praha XIII., Sámkova 12.

Випускаємо II. частину «Легенд Старокиївських» Вп. Пані др. Наталени Королевої. Хоч імя авторки не нове в українській літературі і про життя авторки вже писалось, всежтаки твори Н. Королевої друковано переважно в Галичині й рідко доходили вони до розсіяної по Європі української еміграції, не говорячи вже про Велику Україну, до якої нині відкривається шлях. З тієї причини дозволимо собі зробити короткий нарис біографії авторки.

Народилась вона на Волині в маєтку свого батька, графа Адріяна-Юрія Дуніна-Борковського (Adrian Georg graf Dunin-Borkowski), литовського шляхтича, походженням з Данських предків, звідки його прізвище «Дунін» то-б то «Данчанин», Данчик» по старо-українськи. Перший з цього роду Вільфред Швено («Лебідь», звідки родовий знак в гербі — лебідь) приїшов на Україну ще за Варягів. Можливо, що разом з Рюриком, бо в родинних документах зазначено, що за князя Ярослава Мудрого цей рід уже проживав у Києві й навіть був споріднений з родом князя Ярослава, бо один з представників цього роду мав за дружину князеву доньку. Таким чином, сьогодні наша авторка була б єдиною живою і останньою «Ярославною»! Та-ж то — «діла давно минулих днів», про які може ще почуємо від самої авторки в її дальших творах.

З найближчих предків Н. Королевої згадаємо, що її бабуля «по мечу» (мати батька) пані Теофілія Довмонтович була типовою «твердою» литвинкою й її образ взяла Н. Королева за взірць для постаті «пані Теофілії» у своїйому романі «Предок». Мати Н. Королевої походила зі старого, еспанського роду грандів Лячерда де Кастро і Медіна Чем. Яким чином втрапила еспанська грандеса в Україну? Шляхом, який є звичайним при подружжях шляхти. Граф Адріян зазнайомився з молоденькою донькою Марією-Кларою в Білярці, незабаром одружився з нею і привіз свою дружину на Україну, де донья Марія-Клара не прожила довго: вмерла давши життя донці Наталені-Марії-Стеллі, що миналася до п'яти літнього віку у бабусі-литвинки. По смерті пані Теофілії опіку над сиротою, яку батько не хотів бачити, бо нагадувала йому тяжку страту любові дружини, перебрав брат Марії-Клари, спочатку старшина гвардії еспанської королеви Марії-Христини (матері останнього короля Еспанії дон Альфонса XIII.), а потім священник-місіонар, який працював і в Україні, знаючи докладно українську мову, якій спеціально навчився з місіонарською метою.

Освіту набирила Н. Королева спершу в клашторі, на півдню Франції, бо в тих часах в Іспанії не було таких пансіонів. Однак, та частина Франції була вся просякнута повітрям Іспанії і мова на пів мішана з іспанською; в неділю — селянство ходило до церкви в стародавніх іспанських строях; прикраси при оздобах вулиць і будівель підчас свят були завжди червоно-жовті. А сестри клаштору переважно вживали між собою мови іспанської і книжок писаних цією-ж мовою. Потім Н. Королева повернула до Києва, куди покликав її батько, одружившись по друге з відомою зі своєї краси графинєю Людмилою Лось, полькою. Однак з новою «мамою» молода Наталена недовго перебувала вкупі. Попрохала відпустити її з дому на студії. Студіювала то в Парижі, то в Петрограді — археологію, філософію і медицину, а також і в Матярській Академії. Але медицину потім залишила. Диплом дістала лише як «вчений археолог» (докторат) в Петрограді, докторат з філософії в Києві і титул «вільного мисця», який давала Петроградська Академія Мистецтв.

По закінченні студій нова «мама» схотіла керувати життям своєї нисербиці, про яку думала, що то тихенька та слухняна, звикла до покорі «монастирика», її укладали плани видати Наталену заміж по своїйму вибору і смаку та примусити її бути при царському дворі. Але влучка Кастильських грандів, що не корились часами ані королівській владі, несподівано проявила себе. Не сперечалась, але добила дебюту на сцені постійного у Петрограді французького імператорського Михайловського Театру. Дебют — у трьох пєсах різного типу, — пройшов блискучо. Наталена дістала ангажман не тільки до «Théâtre Michel», але і до «Théâtre Gymnase», з яким саме була тоді славна паризька акторка Jane Haddings, — що в ті часи конкуровала зі славою вже старіючої Сарі Бернар. Н. Королева підписала контракт. Це обурило всю її шляхетську родину, як нечуваний в їхньому колі факт. Наталени виріклися всі, крім стрийка-місіонаря. Таким чином «внучка конквістадорів» вибоювала собі повну свободу і... самостійність.

Відтак почалися роки докладних, глибоких студій та подорожування Орієнтом та півднем Європи. Н. Королева, вистудіювавши у Петр. Археологічному Інституті ділянку Литовської старовини, зацікавилася Персією і Єгиптом. Арх. Інститут видав дві її праці: «Про орнаментацию плетінки у Вірменському мистецтві» та «Про мистецтво лікування у Скитів за зображеннями на Куль-Обській та Нікопольській вазах». Нинішня книжка нагадує, що Н. Королева справді докладно студіювала Скитські звичаї та побут.

Зазначемо, що перший літературний крок зробила Н. Королева перекладом на французьку мову старого Василіяньського документу, який знайшов дець один франц. священик (здається при котромуś з посольств) і не міг довідатись в якій саме мові його написано. Молода Наталена впізнала його українську мову, яку знала*). Легко переклала документ, а коли пожадали перекладчицю аби підписалась, дівчина жартом вибрала собі свій перший псевдонім »Frère Jean« — «брат Іван», бо переклад мав бути надрукований у франц. часопису »La Croix«, де переважно дописували духовні особи.

Світова війна знаходить Н. Королеву в рядах працівниць, «сестер

*) а чому — дивись автобіографічну повість «Без коріння!»

жалібниць» Червоного Хреста. Спонукало її на цей чин співчуття до українських вояків, що мусіли йти вмирати за чужі інтереси, між чужими людьми, не маючи когось себе нікого, хто б написав до дому листа в рідній мові, озвався б рідним словом у тяжку, — може останню хвилину життя. На війні була двічі ранена і за свою відважну працю дістала військовий хрест. По третє була ранена підчас обстрілу Києва, коли на вулицях обв'язувала ранених.

За Української Держави була вислана як перекладчиця з Українською Дипломатичною Місією до Праги. По дорозі до Чехів зазнайомилася з членом Місії св. п. д-ром Василем Королевим-Старим і незабаром стала його дружиною. З того часу перестала писати до французьких часописів (*Echos d'Orient*, *Revue des Poètes*, тощо) і взялася за докладне вивчення української мови у найширшому сенсі: стародавні вирази, відтінки та зміни, якими перейшла ця мова протягом століть. Від 1919. р. друкувалась майже у всіх українських часописах: Віденській «Волі», празькій «Новій Україні», «Л. Н. Вістнику», «Новій Хаті», «Жіночій Долі», «Меті» ітд. Це було з засади: Не відмовляти нікому, хто попрохав статті чи оповідання.

В 1935 р. вийшли у Львові дві книжки Н. Королевої євангельські оповідання «Во дні они», де євангельські події трактуються авторкою з філософичного та психологічного боку й освітлені археологічним світлом, яке може оцінити лише знавець. Тому великою шкобою було, коли деякі часописи почали передруковувати ці оповідання як «популярно побожну лектуру» до своїх святих чисел. Друга книжка була «1313», психологічний перелом та переживання людини, що зробила раз крок — жаліє за тим, що зробила його так. Оточення — німецьке середньовіччя (Бертольд Шварц, винаходець стрільного пороху).

Ці книжки враз піднесли в Галичині бурю. В той час найбільш рухливий критик п. Михайло Рудницький*) взяв голос і «згорів» відсудив мовляв немає жадного сенсу писати на євангельські теми, коли є книжка Сельми Лагерлеф. Тимчасом С. Лагерлеф бере свої теми у цілком іншому освітлені. Її не цікавить ні філософичний ані археологічний бік. Вона бере їх так, як уявляє собі євангельські події народня фантазія, наближуючи їх до себе. Про «1313» п. Рудницький**) писав, що у авторки видно «немає жадної освіти», а лише «містечкова фантазія, яку ніколи нічого не бачила і не читала». Цікаво, що коли р. 1936. Н. Королева була нагороджена обома першими літературними преміями у Львові за книжки «Без Коріння» та «Інакший Світ», той же п. Рудницький***) закидав авторці «муравлину-науковість у праці, яка белетристику перетворює на вчені трактати».

Далі вийшла і була знов нагороджена премією книжка «Сон Тині» та «Предок».

Нині з'явилися «Легенди Старокиївські», а за ними цей, другий їх томик. В них авторка розгортає все своє знання стародавньої, так би мовити, пра-історії Української Землі, і показує нам, що український народ не «вчорашний» і не «варварський», а навпаки — зв'язаний з прадавнім з колиською світовою культурою — Геладією, рідною йому по духу.

*) В «Ділі».

**) В «Ділі» та в іншій «поступовій» галицькій пресі.

***) В тій самій пресі.

Особливу увагу присвятила авторка студіям українських народніх «ритуальних» звичаїв, повір'ям, забобонам та чаруванням. В них бо, — як ми чули від пані Н. Королевої, — на її думку:

— «Живе дух стародавньої віри, релігії народу, що вказує на духовний зв'язок з тим або іншим народом, а також і на те, з чого виросла та як утворилась його питоменна культура, що є відзіркалюванням народньої душі». Переживши бо свій час стародавні обряди та релігії народу є для нього тим, чим для старих шляхетських родів їхні родоводи, герби та аннали. Вони показують яких «батьків» є то «діти».

Отже книжки «Старокиївських Легенд» являються не тільки цінним вкладом до української літератури, але також важним причинком до української при-історії. Бо вони, крім літературної вартости, вказують нам на таких наших «предків», якими можна і слід похвалитись. Однак не сміємо при тім забувати, що «предки» існують не тільки для того, щоб ними пишатися, але і щоб далі йти їхніми слідами, тримаючись їхніх традицій і не зганьбити «варварством» своє походження та зв'язок з тими, що були джерелом Світової Культури.

На закінчення не остається нам нічого іншого, як побажати Шановній Авторці доброго здоров'я, Божої милости і благодатей, щоб у наступних роках обдарувала нас не одним ще своїм цінним твором. Бо кожний добрий літературний твір є не лише скарбом нашої літератури, але є одною з виказок українського народу, що дають йому право на своє самостійне життя і власну державу, а тим самим бути суб'єктом в державних міжнародніх відносинах!

Др. Степан Росоха.

СКИТСЬКИЙ СКАРБ

Як створений був порох земний а водам закреслено межі їхні, вказав Передвічний схованки первням, з яких мало повстати золото. Знав бо Всемудрий, що з золота виростає недоля людська. Узи таємні золото зі злом вьжуть. Все бо, чого бажання несите собі прагне, золото в собі втіляє.

Як затверділи ж гори земні, а ріки потекли річищами своїми, накрив Передвічний одну з тих схованок таємних «Чорним Ставком»*), що є «колискою громів». Другу ж під блакитною гладиною Бористена**) вкрив. І сторожку поставив: на «Чорному Ставку» — гromи-блискавки, на Бористені — Ларту-діву, доньку Бористенову. Могутніша бо за гromи була краса Ларти-діви, скарбом принади́нцем за золото вкрите. Хто побачить стражницю — по іншому скарбові і не тужитиме.

Тільки ж що рід людський ще не нампоявився на юній землі, то ж очам смертним ще не загрожуwała ця краса непереборна.

І жила Ларта-Діва безжурним існуванням стихійної істоти, що природу тваринну, образ людський і іскру божську в собі має.

З роси намиста Ларта низала, в імлі врапінню, як в нати одягалась. Тихими заводями з лебедями нави́передки плавала, з мєвами-красунями жартувала, рожевих пеліканів***), несить бабу-птицю по-люшила:

— Вара, непажєрливі! Всіх рибок мені викловити! Раді б і річку таткову до дна випити! Сказано: несить-несита! Та й кліче рибок, мов господаря куряток:

— Малі, малі, маленькі! Мої, мої дрібненькі!

І скоком прудким у Дніпро поринає. Тільки круги широкі на поверхні лишивши.

Та ж за хвилюку знов уже з мєвами-подругами на хвилях гоїдається. На рівному плесі навзніак пливе, до блакитного неба, до сонічка ясного усміхається.

А в небі — орел дніпровий ширяє.

Не страшний він ні мєвам-красуням, ні лебедям-княжичам водним, ні пеліканам незугарним. Але ж має те птацтво діток-потятот!

І плеще в долоні Ларта. Голосіщм вигуком — мов стрілою — у небо мече.

А орел, немов прикликаний тим вигуком, нижче спускається. В блакиті перухомо завмер. І раптом, з ясного неба, світляною кулею-блискавкою, на землю паде. Іскрами фіяловими сіпнуv. Метнув полум'ям сліпучим високо. І золотом-вогнем розлився.

Аж заплющилась Ларта й обличчя долонями затулила. Коли ж розплющилась — мужа величнього перед собою узріла.

З чола волосся — як мед темно-золотий — в кучерях на рамена спливає, з бородою кучерявою мішається. Очі — сонцями сяють. У руках — мов жмут гадів вогнених — блискавки тримає. У ніг — орел клекотом попереджає:

*) Піренейська легенда.

**) Дніпро.

***) На Дніпрі було давніш сила лебедів і пеліканів.

— Несмертельний це, що громами володіє!

І вклонилась громовладному донька Бористенова:

— Перунові ясному — слава!

В серці ж не страх, пошану безмірну відчула. А кризь неї — як вогонь кризь завісу, інше почуття спалахнуло: гаряче, буїне, радісне... Вік би на Громовладного дивилися! Нікуди від нього не відійшла б!..

Не уміє назвати почуття свого Ларта-діва. Не зазнала бо досі кохання. Дрімало в серці її у пупянок стулене. Як лотос рожевий*) у заводях рідних під водою дрімає, доки місячний промінь його на поверхню не вивабить, поцілунок на квітку не перетворить... .

Хили Дніпрові шумом-піною закипіли, володаря Бористена пропускаючи. Владика-Бористен тризуб-берло своє перед ясним «Біл-богом» схилив, Русалки-русянки весняним вінком беріг завітчали. Лада-богиня рясом прибрана землею красою своєю осяяла. Лель-юнак коліна схилив, на жоломі солодко-смівний пригравав. Велес-бог козоподібний з поза Хорса промінням увінчаного виглядає. Аж очі скошує — дивується... Мати Мелянто, Земля-Кормителька величну свою уроду у поклоні хилив, Яр-бога, Ярлу за собою поклонитися гостеві, кличе.

А Гість ясний світлим обличчям всміхається, слово ласкаве мовить:

— Знайшла ласку в очах моїх Ларта-діва красуня. Чув я про неї від Фойбоса-сина, що цю «Країну-Лебедів» відвідує. І не перебільшив хвали — звичаєм постів — Фойбос. Гідна стати дружиною Зевсовою Бористеніда!

Гучне весілля святом урочистим землями Бористенськими луною прокотилось.

І розпочався рід людський на берегах Бористенських. Від Таргітаоса, сина Ларти Бористеніди та Зевса Олімпійця почався він. Троє синів — Ліпоксейса, Арпоксейса, та Колоксейса «Скитів»-«Лукострільців» мав Таргітаос з дружиною Мавкою, красунею Зариною. Ліпоксейсе же, Арпоксейсе та Колоксейсе від матерів Мавок та Руслянок-Русалок рід людський по землі тій розмножили. Тому до пісні, танку, містечтва рід цей здібний: від Русалок-матерів хист цей перейняли.

Що ж не доньки, а сини у пра-предків Бористенського народу народжувалися, — завжди більше в краях тих юнаків як дівчат. І чужинок дружини приводять вони до оселі своєї. Понеже зістарілась Мати-Земля й перевівся на ній рід Мавок та Русалок — пернотворених дітей Землі.

Змінилось для Ларти, доньки Бористена життя, як змінилась і сама стихійна істота, поземською дружиною, матіррю ставши. Переквіли весняними квітами ігри дівочькі. Не боронить більш від пеліканів Ларта дрібних рибок... Годі з мевами-подружками сміх перлистий у хвилі Дніпрові сипати... Забуті і лебеді, княжичі водні. День по дню, рік по року, табунами степових торпанів летять-тікають... Людським звичаєм — людиною ставши, — зістарилась Ларта...

Виріс Торгітаос її. Сам уже синів-недолітків має. І пестить бабуня-

*) Ніби то за давніх часів в деяких місцях, на Дніпрі росли рожеві лотоси подібні до індських.

Ларта мнлих виучаток, молоде материнство своє і юність свою згадуючи...

Ще для сина-Таргітаоса, щоб його навчати, — перейняла Ларта від Фойбоса срібнолукого, лукострілця преславного як лук тугий напнати, стріли робити. Вміє й торпанів степових об'їздити, кобилниць-торпанок доїти, кіз, овець приручати. Сир з молока згустого відтискувати вміє. Шкіри звірячі чинбарить. Руно овече приде. А що матірню роду смертельного стала, — нівтарі богам ставити почала, офіри на них — і запальні і в нахощах, — приносити, дітям-виукам щастя-долі прохаючи. Давно розлучилась з дружиною-Зевсом. Не лить бо мужкові, як жінці, з дітьми коло ватри хатньої — перебувати.

Світом керує з Олімпу високого Володар Зевс. Його бо пора прийняла світом володіти. І турботи його — не жіночий, хатній клопіт. То ж і як би в оселі лишився?

Але не почуває себе покинутою Ларта. Вона — жінка! То ж і доля її відмінна від долі мужів...

Глибокою, ясною пошаною — як вода глибока прозорою, — стало палке кохання. І пливають Лартіні дні, як хвилі Бористена, що ще не знає порогів: рівно та тихо, спокійно... Ніжність солодко — трохи сумно, — сповнює вщерть серце Бористеніди. То ж бо є щастя людське: теплий попіл перегорілого кохання.

І не жалів минулого існування стихійної істоти Ларта: людиною бо стала та, що природу тваринну, людську й божьку мала... Нових друзів-приятелів нині Ларта-бабуня має: до амфор, до глеків випалених з глини всміхається. Вони бо допомагають щоденні турботи нести! Гладить поглядом кошки, руками власними виплетені. До жорен ласкаво рукою доторкається, радіє корінню надбаному, м'ясу вяленому, рибі сушеній.

— Не знатиме родина голоду-спраги! Не терпітиме її холоду! — по шкірах пухнатих, прикривках вовняних оглядається.

Тільки ж кортить Ларті щось ще більше родині дати... Але що?.. А з долини — від річки, — спів словішійний лунає, сміх та пісні Русалок, що танки при місяці виводять.

І раптом віджила в Лартіній пам'яті давнина — коли й сама юна річною дівочою була, скарб таємний сторожила.

— Золото дам дітям роду свого! — раптом полум'ям з серця вибухло. Що недоля людська в золоті вкрита? Так то-ж ще коли буде! Людства нема ще на землі... є лише дітки-виучатка. То ж і від кого їм кривда може прийти!

І знайомими ходами підземними подалась Ларта-бабуня

Як же давно уже забула цей шлях!.. Але знає його: не збочить, пільною теплою, сріблом підземних струмочків гаптованою... От і кістяки тих звірят несугарних, великих, що в часи давновікі жили, коли Небо й Земля ледве ще з хаосу першоствореного вийшли. Аж у лоно земне, з якого повстали, сховались, коли час їхній прийшов...

— Все бо земне — є землею! — притакує Ларта головою поспівую. І раптом знерухоміла: так бо давно не бачила вкритого скарбу, що зачудувалась на загрозу палаючу, світла сяйливого, що лоно земне осяяло.

— Це — вогонь, що у серці земному палає! — думкою Лартіною

лише. — І, як серце тепле тварині, дає дихання життя землі... Ой, як добре дати це дітям моїм!...

А золоті сльози червоначервими вогниками миготять — немов кровю побризкані, по лівій крові тужить.

І знаєцька незнання досі голос озвася в Лартіному серці:

— Все — своїм! Тільки своїм! Нікому, нічого: ні крихти!

Гладить золоті Ларта, відблисками його не натішиться. Дрібний пісок золотий пересипає й сміється до нього...

— Швидче: набрати! Щоб і там — на поверхні земській при собі його мати, красою-сильом його тішитися...

Немов доброго тура, впольованого на плечах тягла, — змучилась Ларта. А таки винесла скарба частину. І до вовчої ями глибокої сховала. Добре накрила. Ще й стовбурами, імгнню вкритими привалила.

Скінчила працю коли ранок ясні очі уже розплющив, світові новим днем усміхнувся. А перед Лартою Бористен-Старець — як піч темний, — стоїть, руки ламле, головою сивою хитає:

— Доню бідна, дитино моя нерозумна, щож ти паробила! Сама — ох, сама пеню-недолю дітям своїм з під землі винесла, вовчю ямою на шляху їхньому кинула!.. Вічно Скитський Скарб жадабу неситу на край цей вбогий, — багатий! — манитиме, кровю-сльозами його заливатиме... Доню ж ти, доню моя!..

Кинулась Ларта, щоб на батьківських грудях помочі-ради шукати. Та ж забула: білях вона не річна дівка русалка, а поземська істота — жінка — мати.

І розбилась об годяну гладину пра-матір Ларта... на бризкі розпалась, водину гладину шумом вкривши...

З хвилю же — скелі виїшли, над водою зіп'ялись, Дніпро стіною каменною — Порогами — перегородивши, щоб до скарбів зловісних путь на віки замкнути від ока та рук людських скрити.

І плаче Дніпро-Бористен батько старий, плачем великим ридає, тризну по Ларті-донці на перехрестях водних порогів правлячи, долю нащадків далеких сльозами скроплюючи, «водою явленою» від лиха-бід надуманого, нагаданого й негіданого, вітром навіяного, долею розвіяного вражого й княжого наговором кріпким боронючи...

Тяж не поможеться вже: виїшов скарб закланий на світло денне. В руки людські потрапив. І так засліпив, що за милість безсмертних його мають. Мовляв:

— З пеба, на щастя їхне унав!..

Коли Геракл, попрощався з королем бебриків, Амікусом й подався у дальшу путь, донька Амікусова, Пірена, закохана до героя, покинула дику оселю свого батька*) й ніким непомічена, схована серпанком дружньої ночі, подалась самотньо мандрівницею за Гераклом. Щоб здалека бачити того, кого вибрало її юне серце. Що б хоч від людей чути про відгуки слави героя.

— Бути порошинкою на його путі, — тільки бажала. Порошинкою, якої може хоч колись тінь богатирська торкнеться. . .

Та ж, як було Пірені догнати Геракла, коли Амікус обдарував свого гостя єдиними в світі кінями? . . Не відали вони втоми, не потребували відпочинку і в найстрімкіших гірських стежках, як сарни гірські, раду собі давали.

Вже доходили сили Пірені, коли напали на неї в хащах дикі звірі. І скончала королівна бебриків з найменням Геракловим на устах. Та ж таким коханням безмежним те слово її останнє згучало, що зворушило й кам'яні скелі. Вони все дали і далі це зітхання любови передавали, аж докотилася його луна і до Геракла. Здалось героєві: у смертельній небезпеці на поміч його Пірена кличе. І кинувся на бистрих конях своїх. Та ж знайшов тільки криваві останки.

— Пірено! Нещаслива Пірено! . . вирвалось з Гераклових уст.

Тільки тепер зрозумів, як кохала його Пірена. А він байдуже проїшов, може коло щастя свого? . .

І заплакав Геракл-богатыр.

— Пірено! . . Відна Пірено! . .

Та й поховав тіло на березі озера, у підземній печері. А щоб хижі звірі не рознесли кривавих останків, — нагромадив на гріб скелі. І знеможений працею та смутком заснув у підніжжя гір, що з того часу на віки звуться: Піренеї.

Довгий був сон Гераклів. Сном бо підсилюють боги смерельників, коли на болість їхню людські потішення не вистачають.

Впряжені ж у колесницю Гераклову коні, — дар короля бебриків, — випасли всю траву з підніжжя Піренеїв та й подалися світами шукаючи нових пасовиськ.

І снилося Гераклові, що він у прегарній країні**). По луках весняних морем широким розлилася ріка Бористенос. Білі хмарки, перлювими кораблями над нею ясним небом пливають. Земля ж — квітом ніжним, срібним зі споду, фіяловим з середини — вкрита та таким гарним, що очей від нього відвести не хочеться. І що більш дивиться на чарівні ті квіти Геракл, дужче сном солодким його розморює. Не дурно ж «сном травою», чи «сон-зіллям» звуть ті весняні квіти на Бористені.***)

*) Так розповідає Сіліус Італікус, історик-поет з I. ст. по Хр.

**) Цікаво, що Стефанос Бізантійський говорить, ніби було два народи бебриків. Одного поміщує він у Піренейх — другого, коло Понта Евкспієського.

***). Особливий гатунок анемон. Тільки на Україні вони фіялові. В Італії — рожеві, в Галичині білі.

Коли прокинувся Геракл, серце його горіло бажанням пізнати ту країну. Оглянувся — коней нема. Кликав, — не звиклі ще на голос нового нана, не ідуть коні на поклик. І пішов пішки Геракл розшукувати свою згубу.

Про кохання Пірени, про тяжкі праці свої та про те, як зло і кривду у світі переборювати роздумував Геракл й не счувся, як до Понта Евксінського дійшов. А коней нема й нема, марно розпитує про них зустрічних...

На світі ж уже весна розквітає. Прекрасна вона на берегах Евксинських, вся зарум'янена квітом мигдалевих дерев.

Горді Таврійські скелі на ту юну красу позирають, але не зворушує вона їх, як не зворушують неприступних її хвилі Евксинські, що до підніжжя їх устам припадають.

Та ж за Таврійську весну чарівниця, за скелі понадбережні серцем твердіша розквіла на Таврійській землі красуня Мелюзина. Сиротою жила. Мати вмерла даючи їй життя, батька ж Мелюзини не бачив ніхто: вдовою від ворогів, що мужа її вбили, прийшла на Таврію мати Мелюзини, втікачка, за цілий скарб свій лише дитину ненароджену маючи.

Сиротою вбогою на світ Мелюзина прийшла, пастушкою-вівчаркою красунею виросла. Та ж не було хлопця, який би не зітхав по красуні-вівчарці, який би Мелюзину дружиною назвати не хотів. Але хвилями приболя розбивалась туга юнацька об гордість завжди самотньої Мелюзини.

Ані подруги не мала красуня, щоб звичаєм дівочьким звертатися їй зі своїх мрій.

— Всі — не рівня Мелюзині — красуні! — парікало юнацтво.

— Ані серед зорь не має Мелюзина посестри-подруги! — дивувались дівчата.

Немов з єдиною лише громовницею приятелювала гарна пастушка.

Ледви затьмариться небо, вівтарями офірними закуряться верхівія гір, мевою лине Мелюзина, отару свою до безпечної печері загнавши. Гірською орлицею квапиться скельними стежками, щоб з верхівія гір милуватися бурею. Аж очима з радонців виблискує, дзвінкими перлами сміх розсипає.

— Влхор — мій милий! Буря — приятелька моя... з викликом кидась юнакам і дівчатам. Сама ж додає в духу:

— І сам Зевс-Громобійця мій татко! Іншого бо не знаю.

Аж старі люди горду красуню остерігали:

— Остережись, дівчино! Небесний грім не виграшка, забава. Голос то богів, що до людей промовляє!

— Власне з богами й люблю мені бути! Не з комахами поземськими! — гордо підносить голову Мелюзина. Та й закликає до бурі:

— Суджений мій! Інший за людське плем'я! Непереможний, за весь рід поземський міцніший! Де ж ти забарився? Поквапся! Бо ж тільки людина я й відквіте краса моя марно... А шкода її!

В серці ж ховала думку:

— Коли б надпоземська сила зберігла мені молоду вроду мою на віки, — й щастя б своє за те віддала!... —

І в мандрах своїх з отарою шукає зілля-коріння, в чарах таємних справляється Мелюзина, щоб красу зберігти. . .

Саме тієї весни, дуже рання, на буряних крилах, прилетіла з просторів позасвітніх перша громовиця — нестримана, шалена, буїна — радісна.

Мелюзина до печері свою отару загнати хотіла, щоб звичаєм своїм на верхівя гір бігти й звідти бурею у шіт своїх милуватись.

Але вівці не ідуть до печери. На дощ тікають. Під зливою тісним гуртом збились, голови поспускали. Готові радніщ смерть від зливи прийняти, як до сухої печері йти. А блискавка, як на пострах, коло самої печері у суху деревину вдарила. Як трут горить дерево, дарма, що мокре. Мелюзина вхопила палаючу галузь та й з нею, мов зі смолоскином — шусть! у печеру. Стіни яскині освітлює: чи не нетопирі чорними гронами печерю обсіли? Огидним пахом своїм отару виганяють?

Але, замість огидних тварин — прекрасних коней побачила Мелюзина. Очима мудрим, ясним на дівчину дивляться. . . Без слів промовляє цей погляд, мовляв:

— Не бійся, дівчино! Ми — долю тобі несемо! —

Глянула Мелюзина: колесниця золотом та слоновиною виложена. Сагайдак та двоє луків тугих — добрих! — до неї причеплено. Видко: майно не героя, що у світі по славу подався. Але де ж сам він — герой? Крім коней з колесницею нікого й нічого в печері нема.

Тільки хід у товщу гори чорну пашу свою роззавляє. За настушкою ж своєю тепер вся отара слухняно до печері іде, від бурі ховається.

— Чекай же! — всміхнулась дівчина, — взяла за узду коней й повела тією темною пащею, щоб у гірських схованках свою знахідку вкрити.

Сама до отари повернула, пасника сухії вовни зі своїх овець на гребінь її навязала. Стала нитку й думку свою сукати:

— Як прийдеш, герою незнаній, викуп заплатиш мені! — І в час такий загадала.

Буря, звичаєм гірських країн, як зненацька прийшла, так — лнха накоївши, дерев наломавши й відлетіла.

Знов сонце з неба ясного до землі всміхається. А земля, як кохаюча жінка: все милому забула — вибачила. Крізь дощові сльози — не обтираючи їх, — шепотінням щасливим на усміх ясні відповідає. . .

Та ж не від вихоря-бурі то ломляться віти. Не бик таврійський лісовими хащами продирається. Під людськими кроками — богатирськими — земля дуднить ближче, все ближче. . .

— Він! — притулила долоні до серця Мелюзина. Хоче далі прясти, але пальці враз, мов мармурові, похолоділи. В очах світляні кола заточились. . .

Так за для дівочої схвильованости долю свою повз себе пустити? Що, як не загляне сюди? Коней бо далеко сховала: заіржуть — не почув. . .

Напружила волю свою, як готового до скоку гада. І заспівала:

— Люба як ти нене,
Прясти не можу!
Ниточки рвуться
Руки трясуться,
Матінко люба...

Та й урвала. На порозі печері, застуючи сяйво весняного дня, виросла постать високого, сильного мужа. Мязи мав з криці, левячою шкірою накритий, меч при пасі золотом кований. На плечі палиця — келеп — як дуб молодий — сперта.

— Хаїре*), співачко гірська, красуне пастушко! — з Мелюзиню вітається. — Чи не бачила коней — каштанових, на сонці — золотом виблискують. У колесницю оздоблену впряжені, два луки й сагайдак до колесниці припнуті?

У Мелюзини серце в грудях сояшним зайчиком плигає. Так часто та дрібно колотиться, аж у вухах залягає. Немов раптом всі цікади на світі враз розсіпались. Примушує голос свій, однак, спокійно згучати.

— А що даси, як скажу, де?

Засміявся Геракл.

— Добрі, видно, у вас купці — гандлярі в горах, коли й дівча з торгу враз починає! Але, якщо такий звичай у вас, скажи сама, що бажаєш! Радю такій красуні заплачу... жартує герой.

— Справді? Яку б не сказала ціну?

— Та ж кажу, що заправши!

Сам на Мелюзину дивиться, очима всміхається, уста ж його коралювими гадючками у кучерявій бороді грають.

— Куди ж журливий Пірені до цієї квітки гірської! — думка метеликом вється.

Встала Мелюзина, випростувалась, до Геракла підходить:

— Чи гарна я тобі?

— Гарніщої мабуть не бачив!..

— Так от ціна моя: візьми мене за жінку, а я коні тобі віддам...

Аж відступив Геракл. Не буденні події за вік свій бачив. Але щоб дівчина молоденька сама, за незнайомого, от так — з доброго дива! — сваталась, — такого не чув.

— Що ж? Може боїшся мене? — підкожує героя Мелюзина.

— Не лякався Геракл лева Немейського, ані гидри Лерпейської, ані залізно-крилих хижих птахів-Орнимфалід! То ж і Таврійської дівчини не злякається. Проводь до батьків.

— Не маю їх! — втоплює Мелюзина погляд свій у погляд Гераклів.

— Ні, не справно кажу я: матері не маю, бо вмерла. Не вмерти ж при народженні моєму не могла: Зевса бо великого батьком називаю. Як бачиш: рівня я тобі, герою, дарма що пастушка. Бо на жінку героя народилась.

І, як чотири дні, пролетіли чотири роки покружжя Мелюзини з Гераклом. Трьох синів за цей час придбали: Агатиросса, Гелона й Скита.

Та ж не стерпів далі у мирі-спокою відпочивати Геракл.

*) Хаїре — «радуйся», старе, грецьке привітання.

— Мушу у світ! Бо розмножаться там кривда-недоля, зло рознапошиться... Хто, без Геракла їх приборкає? Людство від потвор увільнить? Бувай здорова, розрадонько-дружина, та синів добре ховай!

— Що ж вчиню з ними, як до розуму-віку dorostуть, як що ти до тої доби не повернеш? Маю при собі їх затримати чи до тебе — у світ, на боротьбу зі злом послати?

Відішнув Геракл злотоковані пас, зі стіни лук тугий ізняв.

— Як стануть із хлопців мужі, — глянь: котрий так, як я, напинає лук, — натяг тятину не рівнобіжно до грудей, але навскоси, — котрий так зашпигатиме пас мій злотокований, — зашпиг фібулу-клямру у формі золотої мисочки, — того володарем цієї країни вчиню. Двох же інших — до світу пошлю.

І зашпиглася самітня, з синами-недолітками Мелюзина. Хлопців розуму навчає, отари пасе, кобилиць доїть, пикіри чинбарить та білий за все те — чарам час свій заповнює. Де були які: чи то у повітрі, у вогні, воді чи у глибинах земних — всіма оволоділа. І силу зел та рослини знала, і на зорі наговорі класти уміла. Навіть вітер степовий — й той Мелюзин-чарівник слухався.

Коли ж мужнього віку сини чарівниці дійшли, лише наймолодший, Скит, лук Гераклев навскоси напаяв, пасом злотокованим оперезався, фібулою-клямрою у подіб'ї золотої мисочки його зігнув. І в пам'ять предка свого, Гераклого сина Скита, скільки існував бойовний — по батькові, по матері — безмилосердний нарід Скитів, завжди навскоси тятину лука натягав, коло ж пасу носив золоту чи хоч золочену мисочку припнуту. Забулося бо, що то — тільки фібула-клямра у подіб'ї малої мисочки була.

Та тільки не послала Мелюзина двох молодших синів до батька, у світ, з кривдою людською боювати.

— Покинув жінку Геракл, то покинуть й матір сини, задля тієї чужої кривди-недолі... Що мені вона?..

І намовила Агатірссоса та Гелона братові-Скитові у війні допомогти.

— Свій цей же ближче як тє невідоме людство!

А Скит задумав на Кимерійську землю війною іти, багата бо вона, й скарб золотий такий має, як жадний на світі.

Та ж що Кимерійці — численні й сміливі, до помочі синам і сама Мелюзина стала.

На «смертну чверть» коли місяця убуває («щоб так і ворогів убувало!») наварила Мелюзина зілля таємного. Довго степом й лісами ходила, доки збрала «із баб». Але таки знайшла й бабу вузьку й бабу космату, й бабу зелисту, й бабу безлисту, бабу тонкоколосу й бабу косу, приморську й підгорську, лісову й польову. І бабу смердячу й бабу свинячу ще й найлігішчу зі всіх: бабоху пся помента*).

Подумала: ще й бабячого прокльону**) докинула.

Коли ж відвар прохолонув, змішала його з гадячим салом й чарівні слова промовляючи, доти намащувалась ним, аж на велетенського полоза перетворилась.

І поплазувала Мелюзина-гад травною степовою. будяччам та крутнями головатими, щоб пішиком підслухати:

*) Назви цих зел — автентичні, так їх називають на Україні, баби-воріжки.

**) бабячий прокльон — *biscum album*.

— Про що Кимерійці радяться?

Кимерійці ж, замість ради, до сварки-суперечки стали. Одни — бо: — Відступимо? — казали. — Чи ж мало у світі землі? Нову країну собі знайдемо. Зі Скитами ж — як боювати? Твердий це та жорсткий нарід. Не дурно ж сама назва їхня «скит» — «лукострілець» означає! Тікаймо, доки час! Інші ж на те не годились.

— Ганьба нам відступати, коли ми розумінці за них, дикунів. Тільки бій!

Та й стали до бою. Тільки не з ворогом, а сами між собою. І, власними руками, сами себе перебили. Всі полягли. Тільки жіноцтво лишилось, щоб мертвих поховати, плач нагробний вчинити.

Агатирсос же, Гелон та Скит, землю Кимерійську собі підбивши, вчинили велику, урочисту учту.

Цілих биків, на рожах печених, поросятами начинених їли, мясо кіньське до прозора вивалене і дров'я степових і лебедів печених. Випію ж — з черепів ворожих пили.

Але Мелюзині не сиділось на учті. Вкрилась чарівниця до таємної печері своєї, гадю поstatt на себе взяла та й ну Кимерійською землею пішпорити — шикати.

Вождь бо Кимерійський, забитий, таємниці скарбу не видав. Що ж скарб існував — про те всі знали. Ще за царя Таргітаоса, — того, що то дощю бога Бористена за матір мав! — впали — казали люди! — з неба на землю Кимерійську золоті плуг, ярмо та сокира й миска.

Тільки ж взяти — торкнутись того скарбу ніхто не міг. Вогнем нескло те ясне золото, що блищало мов сонце.

Одні тільки сини Таргітаосів — Колоксаїс, об тої скарб пекучий не попалився. Взяв його й власними руками добре вкрив до певної схованки. З того часу, лише єдиний володар Кимерійців — діди́ч Колоксаїсів — знав, де той скарб вкрито. Коли ж сини вбито володаря — зникла й дорога до скарбу.

Та ж чарі Мелюзині на що?

Доти ворожила, зілля варила, наговори чинила, аж скарб об'явила. Сама, нічю, полозом-гадом до скарбу дісталась й вже з землі здобула золоте ярмо та плуг.

Та ж так до праці своєї занурилась, що не чулась, як на колесниці — тієї самій, що за неї мужа собі здобула — сам Зевс із Гераклом перед нею спинились.

На плече Гераклове Громобійця сперся, гострим поглядом орлих очей на чарівницю дивиться.

Злякалась Мелюзина. Не гніву Зевсового, а того, що вгляdivши її в подобі полоза — знепavidить Геракл гадюку-чарівницю.

Швиденько наговірне слово сказала, але що зілля при собі не мала — тільки по пас зійшла з чарівниці гадяча шкіра. Далі ж — як Мелюзина не заклинала — луската шкіра тільки тіснійш та дужче тіло чарівниці обпинала. Як приросла до нього.

Зевс же грізні брови сиві зсунув. Аж хмари димом почали куритись.

— Покинь чарування! — гуркотом грому прокотився голос Зевсів. — Звичаем людським сама собі ти лихо утворила, долю приправила. Вмій же тепер прийняти її. Не щирим коханням лукавством дружину собі ти здобула. За коней себе віддала! Слово дане дружині ти

зломала, синів йому не послала. В бою ж синам — не як мати героям, а як полоз-гад чарами — хитрощами помагала. І нині, у переможених скарб не з бою — як здобич — береш, а в нічній пітьмі — як злодійка крадеш. . . Ще ж, лукавству своєму допомагаючи, моє найменши, як зброю собі брала, донькою моєю себе називала.

Бачить Мелюзина: програла всю гру. І в гніві — досаді — мовляв: нема чого вже більше втрачати!

Проти самого Зевса стала:

— А хіба ж не все створене — діти твої, отче людей і богів?

— Так, — пригакує, схилиючи сиву голову Громобійця. — Тільки ж, коли ти мене своїм батьком називала, не братерськи ти себе до всього створеного рівняла. Але себе понад рештою людства вивищувала. Най же нині буде долею твоєю — і синів твоїх — те, що ти сама їм і собі вибрала: хліборобами будуть нащадки їхні — вказав на золотий плуг. Але ж ходитимуть самі в ярмі! Що ж «лукострільцем» ти наймолодшого свого назвала — борня й війна не переведуться на землі цій. Сама ж ти — на пів-жінкою, на пів-полозом гадом лишинися, най не змиляться ніхто у природі твоїй. Стеретимеш скарби Кимрійські, як що ти до них така ласа. Що ж ніжність жіночу й тепло ти зі серця свого вигнала й за вічну красу навіть щастя віддати хотіла — най тобі станеться по бажанню, невмируща красуне! Дружини й синів ти більше не побачиш. Коли ж холод зимовий впаде на землю з вітром-намороззю, — заглядатимеш з плачем-зітханням до людських осель, де ясним вогником світить кохання жіночого серця. . . Сльозами — дощем плакатимеш, Мелюзино, вітром ледовим зітхатимеш. . . доки не зрозумієш, що людське щастя тільки в любові. . .

— А що ж мій дружина — Геракл? — тільки й знайшла в собі слів Мелюзина.

— Не дружина тобі той, кому ти лукавством у життя втерлась! Вічну Юність він матиме за дружину. Вічно молодим бо лишається той, хто про себе забуваючи, за ліпшу долю — іншим — без відпочинку бореться!

І хмари струсив зі свого плаща сивий Зевс. Завісою імлі накрили вони землю.

З ясної ж лазурі, по-над хмарами осяяна радісним сяйвом до Геракла простягала руки Вічна Юність: вона мала обличчя доньки Амікуса — Пірени, що Любов вище за життя цінила. . .

«Перш, як зачну розповідати, мушу попередити: не дивуйтеся, що називаю варварів грецькими найменнями».

Платон «Критіас».

«Росою небесною — россою зійд хмар, — зійди, світлий боже!»

Пісня ладоржиць*), зрекниш богині Лади, тапе у притьмі лісової святині. Печеря «Сояниного Народження» сховалась від світу у хащах посвятного бору. Причаїлась під корінням старезних дубів, що вирости з того самого зерна, з якого й Мати-Земля повстала.

Мерклий вогонь ватри таємно освітлює постаті молоденяких жрекинь: Лада — весняна богиня й приємна їй квітуча юність.

Заквітчані вінками з омели та галузок зеленої ялини, ладоржани схилились над висіченою з «дикого каменя» мискою: Купають Сонце-Немовлятко, що народилось саме у хвилину весняного рівноденства — пайтавминого зі всіх земських свят.

Дві жрекині приклякали. Кладуть на розіслану, мережану хусту, що накриває золоту пшеничної соломи, прикрашенні чотирма свічками вінок з зеленої ялини. Його сплетено ще перед місяцем, на знак, що Нове Сонце почне вічний круг свого вічно-поворотного бігу, розділеного на чотири пори року.

Наймолодша з посвятних дів, Арга**), свіжа як яблуневий квіт, виїмає з купелі Новонароджене Сонце. Навколо голови деревляного зображення бога, вирізаного з дикої грумки, грає золоте пипчастого німбу. Ватра обсиає його іскрами відблисків. І бліднуть у тому миготливому сяйві вогники товстих восковниць, що по дві в руці тримають їх ладоржичі.

Таємними світелками зорять, погляди очей-аґатів. Золотий сповивач, обвиває хрест-нахрест грубо назначену фігурку бога, що нагадує ворочок сну затягнений вгорі занормгом.

Весь білий — оджею й волосом, — співець — боля Вальто дає знак молодому своєму учневі, Відродові. І оба разом вдаряють у струни. А Вальто скапдує.

— Ізлякалися — ізбентежились та всі країни земні, коли Матінка — Ніч Темна***) мала сына породити.

Непереборний бо буде — те знали. Тому бентежились — лякалися, щоб лихо їм від переможного не сталося.

Як птацтво перелетіє країни сполошилися. По світу цілому заминулись. З під ніг Матінки Ночі пурхали — тікали. На себе ступити не давали.

Лише острів невеликий, що на хвилях коливався. — він твердої

*) Цікаво, що ще нині в Сербії називають «ладоржичами» (очевидно: ладо-кри-чани) закосичених зеленню дівчат, що зі співами ходять селами на Зелені Свята, а потім збираються на забави: спів, танці.

**) Так називає Геродот привезену з Бористена на Делос діву, що зі своєю подругою Олідою стали потім славними в Греції пророчицями — Питіями.

***) У стародавніх греків мати Фойбоса звалася Лето, або Лятона, що означає Темна Ніч.

землі корінням не тримався*), — як відчув Матінки Почі зітхання. до ніг їй килимом постелився. Стелючись — молитвою ревною володареві моря поклонився.

— Підопри мене, володарю, берлою тризубом! Щоб Матінка Ніч не оступилась, щоб до морських глибини та не звалилась!**) Слава ж Даждь богові, що силу-радість дарує!

Слава Даждь богові, що народжується немовлятком, Яр-богом могутнім виростає, на Стариця — Хорса дозріває і знов немовлятком у світ повертає.

Жрекині встромили до деревляних гнізд ставників свої восковічі й, вхопившись за руки заточились плавкими рухами, зображуючи танцем вічний біг соянного життя.

— Даждь світові радість. Даждь-боже!
Даждь світові радість. Даждь-боже! —

Закликали світові долю ладоряжниці. І спів посвятних дів надав теплим чистим дощем на закуту ще морозом землю, пробуджуючи її цією перною — передвесняною! — таємницею.

В погах цичкованій колісці Сонці-Немовлятка злилися навколошках жрекині Арга й Опіда.

Вальто пригравав все частіш, то ледве торкаючись струн, то перебираючи їх враз всіма пальцями. І бліді, рухливі руки старого бозна радісно метушились, розбризкуючи кришталеві краплини звуків «донового» танку. Старече ж тіло срібноволового музики то нахилилось, то хиталось, то відкидалось, танцюючи на місці, захоплене виром мелодії.

Відрад же торкався струн тільки кінцями пальців. Душа його вся була в очах, що впили поглядом у юну Аргу. Здавалось, для юнака вся краса і гармонія, втілюлись у молодій жрекині — найчарівнішій за всі містерії — таємниці.

Зненацька, немов збуджений дзвоном струн, ліс озвався бурею могутнього співу. І в цій бурі втопились і спів ладоряжниці, і гра Вальтова та Відрадова.

Повітря розбурханого моря валив люд, щоб на велике свято вклонитись Печері Народження. Входити бо до неї не смів.

То ж жрекині, з прикрашеним свічками вінком, посунули білим проводом з яскині. З їхніх уст довідається люд, що народилось переможне Сонце й люду — Миру бажав!

По «мирбажанню» жрекині Печері Народження не виходили до люду аж доки не приїде «з землі Даждь богової» — з того острову, що «корінням землі не тримався» — посол Соянного бога.

Ціле літо лишався цей Делоський посол у країнах надбористенських. Навчав мистецтвам лікування та складання пісень. Засвячував і до ворожництва. Коли ж восени, щедра богиня Деметра — Меляйно

*) Про острів Делос існувала у греків віра, що він «не тримається корінням землі».

**) Цю пісню чула авторка у Києві під ліринка, якого було покликано до Київського «Інституту благородних Дівниць» разом з московським «сказателем» билін. А професор Вас. Ник. Малінін висвітлював ріжницю між: «оязю-руським» і «собственно-руським» світоглядом й «підходом» до теми.

обдаровувала люд новим врожаєм, Делоський посол повертав додому. Але не сам. З ним відбували з-над Бористену дві жриці з дарами «в колосі і соломі»*) та кілька юнаків «почотної варті». Часами жрекині — й хтось з юнаків — лишались при Делоській святині**), бажаючи пізнати таємниці Світлосліного Фойбоса.

Дні довшали. Летіли швидкими скоками навздогоняючи Весну. Темна Ніч-Мати роз'яснювала своє обличчя, радіючи, що росте її дитина Сонце.

Давно сховано писану колиску Сонця. Воно стало вже юнаком — Яр-богом, повним життєдайної сили.

Наростала — разом із Сонцем — і радість в Аргіному серці. Жрекиня мріяла засвятити себе ворожитству. Чи ж не казав бо сліпий Яспонидець Гомер, що:

— ворожити служать людству однаково, як лікарі, архitekти. та солодкоголосі співці. —

Вабило Аргу пізнати тих таємних істот, — єдіолів, безтілесних. що з'являються духовому зору людини й відслоняють їй надпоzemські таємниці.

Арга сходила до Підземної Печері Народження. Там коло схованої коліски сонця й постаті бога — немовлятка зберігалась гідрія посвяченої води з потоку Касотіс, що протікає Дельфійським храмом й кидается у безодню, над якою стоїть трійніг воріжки — Пітії. Що року привозив Делоський посол і тієї води з посвячених Дельфів.

Напилившись Касотійської води, Арга занурювалась у мрії — прозорі й легкі, як сон у недрісному стані. Ввижались їй тоді ясні генії, заслонені сліпучим сяйвом вічного світла... Чула «спів зорь» — гармонійний і тихий...

Однак, часом, згукм іншої пісні виривали дівчину з її екстази:

— В горах я, у хащах несхідних заснула,
На камінь схилившись чолом.
І Фойбос промінний мені там з'явився...

Рвав і кидав вітер шматками з посвяченого гаю «Пісню Дорійки», що навчив її ладоржиць Делоський посол.

То співала Опіда — колись нерозлучна подруга Аргіна. Але нині все далі розходились приятельки.

Опіда уникала всього, що не було посвятним гаєм. Тільки в ньому й ним жила, у товаристві свого ведмеда Дайно.

Малим ведмежатком приніс його ладоржницям Вальто. І Опіда унялась безпомічної тварини. З рук випоїла ведмедика. То ж Дайно ходив за своєю пістункою, мов її власна тінь.

— Виховала нам, мов Мавка, ведмежатко Опіда — жартував Вальто — Але ліс, замість ведмеда, нашу діву нам забрав.

Однак, не боронив Опіді блукати самотином.

— Зла людина до святого гаю приступу не має. Ліхї духи на жре-

*) Так зазначає Геродот.

**) Крім Арги й Опіди Геродот ще називає другу пару посвячених дів — Лаодіке та Гіпероху — які також лишались на Делосі.

киню не відважаться. Ну, а проти звіря, як би напав, й Дайно раду дасть. Бач, яке ведмедисько виросло!

Коли вечір розкидав хашцями блакитні серпанки а зоря — Вечірниця розсвічувала в небі свою лямпаду, Опіда повертала з лісу з обережками зілля. А за жрекинею незугарно коливався Дайно. Сьорбає повітря, мов студену воду, сопів, хрочкав... Нарікав на цілоденну втому, чи ділився спостереженнями? Цього, мабуть, не могла б висвітлити ані Опіда. Дарма, що розуміла своїому ведмедикові.

Найбільш приносила конвалії — Вальто бо їх варив та Відрада наплав. Чари на юнака впали: не пє, не їсть, ані музика його не тишить. Мовчки мовчить, зі своєї келії не виходить. Хиба — як соловії заллють, ніч кришталевим потоком своїх співів.

Та ще Опіда терлич зілля збирала. Його бо найбільш доводилось жрекиням варити о півночі, у дощевій воді, що її зібрано з першої весняної грозовиці:

— Терлич, терлич! Десятьох приклич!

А з десятьох — девять,

А з девятьох — вісім.

Приказували ладоржніці, мішаючи стеблиною любистку білі сережки терличу у мідяному*) котлику, доки не дійдуть до того — єдиного — по котрому дівчина тужить й кого хоче прив'язати до себе силою непереможної Ляди.

Та ж відійшла уже з посвятного гаю її остання прохачка потішена надією. Гай належить лише місяцеві та ночі. Вона ж перетворила його у блакитну казку. І Арга не чари цієї казки. Слухає, — вкрита тінню — шепотіння дерев, намагаючись зрозуміти таємну їхню мову. Ладів вівтарь, — «весняний» той, що взимку ховають до бічної прибудови, нині біліє, мов виплетений з місяшного квіття, рясно закосичений вінками.

Раптом Арзі здається, що — майнула повітряна постать...

Еїдол?...

Іде, мов пливе, облитий місяшним саявом... Чого ж він схиляється?

Що це? Рухом, яким «внимають слід» на лихії чари «еїдол» підносять жменю землі з протопту — доріжки.

Арзі захололо серце: Впізнала бо в «еїдолі» — Опіду! І не йме віри очам. Бачать бо вони ясно: мов Чорнобогові вірники, «закопує слід» Опіда... Ще й під вівтарем Ляди!

Камяною Грім-Бабою знерухоміла Арга. А Опіда ватру ладить. З тисових галузок, що смертю дихають. Ялівцеві ягоди сушені у вогонь мече. Блакитне квіття «ненависника**»), що серця розлучає, на тому вогні варить.

Сама, як по мерцеві плаче.

— «Забуття смертного!» — у темної Морсини, не помочі світлої Ляди, собі прохає.

На приятельство з дитинства вірне, на Ляду ясну, подругу — по-сестру Арга закликає...

І «в добру хвилю» прийшла. По вінця переповнене серце Опідино

*) мідь — засвячена Ляді.

**) Delphinium.

гіркістю мовчання. Радю прихилив його, щоб дружні уста уняли журн — серце облеглиши.

— Відрада серце кохає! — змиває болість сльозами Опіда. — Душею ж не можу від світлого бога відірватись! —

Але про вістри своєї болісти мовчить Опіда: найдуце бо пече, що Відрад де б не узяв Аргу, не може від неї очей відвести.

Та ж усміхом сяють барвіпки Аргіних очей:

— Коли по богові плачеш, не страшне тобі кохання до смертного!

І обнявши подругу, говорить про вільність крилату віщої дівн, яка вирікалась кохання земного а з ним її путів, що найдужче вязнуть жінок-коханку, крила душі її порохом поземським присипають, до невільництва віддають...

Слухає Опіда. А серце в ній, як дитина хвора, квилить:

— Що тая воля! Що тая вільність, коли в самоті нема з ким серця розділити!... Гіркі жалі у мовчанню зі сльозами ковтає Опіда. І раптом хапає поривчасто Аргу за руки:

— Не повернемо більше з Делосу! Заприсягнись і ти: лишнюсь там обідів. Пітонісамн станьмо!

Ясний усміх Аргіно обличчя осяяв:

— Інакше й бути не може! — вимовляє спокійно. — І ясне, як її чоло, Аргіно серце не скаламучене бажанням власного, окремого «свого» щастя.

Опіда ж на вколінки паде, землю цілує, присягою страшною присягає:

— Най Мати Меланто дару свого святого мені відмовить, коли обітницю свою я порушу!

Двічі місяць дозрів і золотим овочем внає у блакить Егейського моря, від часу, як Гіпербореїці привезли на Делос свої дари в зерні і козосі та милих Фойбосові лебедів з Бористену.

Відпливши — повернули додому многовесельні триреми, зашишавши на Делосі трое камілів-новиків: — Аргу, Опіду та юнака Відрада, білих, мов ті бористенські лебеді. Рік бо і три дні повинні ходити каміли у всьому білому — від взуття й до повязки, символу засвяченої офіри, тої повязки, що стьожило обхоплює чоло й двома кінцями спадає на рамена.

Минули палкі, літні дні. Але ж і в час виноградного збору Фойбосове проміння падає на землю вогненною зливкою. І цей жагучий потік дивним полум'ям розпалює Відрядову кров. Як у сні живе молодий камілі. Здається йому — на святі він, опойному, радісному... І кожний новий день — це нове, невідоме — щастя несе... І пив би, не напився! цього щастя золотого, сяйливого, як дні осіннього виноградного збору.

Так голосно стукотить серце Відрядово, аж рукою мусить притиснути — зацитькати його, щоб не збудило не мармурових Муз під колюмнадою...

А Музи справді, немов ожили, загріті теплом Світлодайного бога! Чи ж це не вони там — під лаврами, на півкруглій лаві відпочивають, слухаючи Полігімнію, що оподаль тихо перебирає струни ліри, приглушуючи їх долонею? Але Опіда це, задумана — не Полігімнія! На лаві ж храмові учні.

Закінчився день навчання. В цей час учні відпочивають, вправляються у метання дисків, м'яле Фойбосові. Або грають у коттабос*).

— Відраде! Чекаю на тебе! — гукає на юнака спартак Іфтіма — з тобою бо змагаюсь найрадініше! —

Іфтіма єдина з дівчат храму приєднується до дискоболів. Природнім рухом, без тіні соромливості, спартак скидає свій довгий, широкий плащ, який загортає її всю, так само, як і інших дівчат храму, на спосіб, яким носять рясну цю загортку жінки з Танагри.

Під плащем Іфтіма має одержу свого краю: коротку туніку, по коліно, як Артеміда-ловчиня.

Опіда було зробила рух, щоб відійти. Варварка соромиться при погляді на наге тіло. Та як зауважила: Відратови очі когось шукають:

— Невже ж би Арга грає з ними? — обурилась Опіда. Але, немов вчувши задрісну думку жрекині, Відрадів погляд веміхнувся Опіді.

Двоє невільників, що куняли біля ксісти — широкої, довгої алеї, обсадженої кипарисами, розв'язували напизані на ремінь дзвінкі диски.

Легкою, пружною ходою віддалялись дискоболи по вибрукованій на початку мармуровими плитами алеї, далі висипаної дрібним, м'яким піском.

Опідин погляд слідкував за ними.

Коротка туніка Іфтіми й її рухи, позбавлені дівочої м'якості і нерішучості, робили спартаків цілком подібною до сфєбів.

Опіда відчула: ревющам нема місця, дарма, що Іфтіма виявляє цілком неприховано свої симпатії до Відрада. Для спартаків — бористенський камінь лише добрий товарин.

Але знає також жрекиня Ладі, що кохання між учнями й храмовими дівчатами — не потерпить святиня: серця тут належать тільки і цілковито Фойбосові... Чому ж вся Опідина істота тремтить страхом й нече її терпкість, коли побачить Відрада біля Аргі?

— ...«але сон помилитись не може, бо походить від Зєвса! Помилується лише ворожбит, що не справно його пояснив»... долітає з групи камілів, що залишилися на лаві, під лаврами.

— Де говорять про сон, — там напевно мусить бути й Арга, — підносять голову молода ладорикіння. І зараз же гострою голкою вкололо її.

— Може це на злість Аргі всміхнувся до мене Відрад? Підійшла ближче до гуртка храмових учнів: Аргі з ними немає.

З ксісти лунають вигуки, сміх, оплески. Дискоболи наповнюють повітря веселем гаміром, як ластівки у вечірні години. Сонце занурюється у море, роблячи з хвиль — золоту апотеозу.

Опіда повільною ходою віддаляється. Іде до посвятного гаю. Там лишився Дайно, ведмедик, що не розлучився зі своєю пістункою. Тільки ж сьогодні не може його докликатись Опіда. Дайно знайшов у дуплі старого в'язу гніздо диких бджіл. І чатує над ним, вловлюючи найзручніший мент, щоб оволодіти солодкою здобиччю.

Веселий гамір дискоболів подалу затихає. Тиша посвятного гаю ту-

*) Старовинна атицька гра: треба плеснути водою з певної віддаленості на шалю терезів, щоб вона спустилась й стукнулася об камінь.

литься до Опіди, обіймає її, як мила подруга. І в серці дівчини стає тихо. Хоч є й ледве закреслений гіркий присмак.

Так: вона відреклася оповіня людськими радощами, щоб наблизитись до свого бога. І цим, увільнилась також від тягару людських страждань.

Її дух, хоч і в тілі ще, — одягся летом у високости. . .

— Як та «одягнена вітром» Ніке! — встає перед очима прекрасна копія Самоотракської богині Перемоги, що постановлено не що давно в Делоській святині.

Так! Перемога Опідіна — найвища зі всіх. Бо перемогла вона себе саму. . .

Під склепінням віт уже сповночило. Лише виблискують зламами кришталю прохолодні й співучі джерела.

Опідіа втягає в себе запахи тишу.

І в ній є той самий, — що й в душі жрекині — гіркий присмак, — ледве чутиний. . . уже не болючий.

— Гіркий смак лаврів! — зітхає і усміхається одночасно Опідіа. Труснула головою.

— Геть із журюю! — й розглянулася: чи не видко де Дайно?

В цей мент дівчину вхопили міцні обійми. Відрадове обличчя схилилось низько-низько. Від дихання молодого каміля аж розвіялось легеньке пасмо волосся на щоці.

А сам дивиться так сумно, так ніжно, що у Опіді підкошуються ноги, з тіла втікає вся сила. І раптом стає так солодко і млісно. . .

З останніх сил відштовхнула юнака й обернулася:

— Тікати! —

Але дорогу їй заступає Арга. Тримає за пашийник ведмедика.

— Треба назавтра замкнути Дайно, — озивається спокійно, немов не бачила Відрадового поцілунка, — бо ранком відвідає святиню Апахарсіс — славний «скит-атенянин».

А йому напороковано, що його доти поважатимуть за одного з семи мудрих Геляди, доки не вчинить його смішним ведмідь — його земляк.

*

Ще ледве на зорю благословилося. Ще не прокинувся Світлосяйний Фойбос. Хоч коні його — Лямпос*) та Фаєтон**) запряжені до сояшної колесниці, були вже нетерпляче копитами по небесній лазурі, струшуючи на землю цілий дощ зорь.

На крилах блакитно-окатого метелика пролинув Зефір***). Рожевоперста Еост†) кропила шлях бога сонця росю, розкидаючи по небі пригорщі злотиство рожевих троянд. . .

А в Делоській святині уже збирались жерці.

«Великі віщування» — 7. дня місяця Бізіос, у день народження Фойбоса, уже давно відбулися. Але щодня відбувались «Малі Віщування», для кожного прочанина зокрема у вирахований жерцями — профетосами його «щасливий день».

*) блеск.

**) сяйво.

***) передраняшій вітер.

†) світанок, зоря.

Саме на сьогодні припала черга на славного не тільки в Атенах, але й в цілій Геладі Анахарсіса.

Прибрана у білі завої, увінчана лавром Кінарете, воріжка — Питія сиділа на високому трійногові, чекаючи подиху бога, який наділить її ясновидінням.

Не піднесла очей на невисокого, раменатого філософа, що наблизився сам, без жадного супроводу. Невільники раніш принесли до святини цінні дари Анахарсісові: срібні кратери, ковани вазы і таці. І звиклі до мистецьких виробів жерці, дивувались досконалості, з якою варвари-мистці викували срібло, втілюючи на ньому лікарів-скитів, що лікують коней.

Молодий жрець відібрав від філософа таблички з написаними на них питаннями.

Кінарете нахилилась над проваллям, що як і в Дельфах, темною смугою перерізувало храм, й вдихала таємну пару, яка білою, легенькою імлюю підносилась над проваллям, мішаючись з димом кадिला. Уста Пітоніси непомітно нечутні людському вуху слова, призначені одному лише богів.

Раптом, обхоплена жахом, віща дівка відкинулась назад. Але верховний жрець Амфілітос, звів молитовно руки й силою Фойбоса відгнав зловісну змору.

Хор заспівав неона, а жрець зі стілосом на поготові чекав, щоб врити у віск диптихону слова пророцтва, одигши їх гекзаметрами. Накреслені рукою скриба вірші перехоплені вкритими дзеркалами розсвітаються вогненними рядками на чорній, мармуровій дошці перед вівтарем бога. Звідти їх впишуть жерці — хрезмологи до Віщої книги, що в ній зберігались усі віщування, щоб радитись з ними, при занадто темних, не збагнених людському розуму пророцтвах.

Амфілітос прочитав перше Анахарсісове питання:

— Яка доля рідного краю цієї людини?

— Страшна доля країни вбогої тому, що вона багата! — Озвалась Питія, мов крізь сон. — Непаслива країна, бо обдарована гоїно. Але не є ця країна рідною для людини цієї, що там народилась. —

— Як? — метнув словом Анахарсіс. Таки ж я — скит! — своїм звичаєм закокетував він, своїм «варварством».

— Сам у цьому признався. Країна ж та — геленським духом овіяна. І варварові «рідною» бути не може.

Уста Питії замкнулись: пророцьку видину розігнав, не до річі озвавшись, сам Анахарсіс.

— Назви ж наймення наймудрішого, — прочитав Амфілітос друге питання.

— Талес, Піттакос, Біас, Клеобул, Мизон. Хилон і Солон... — перерахувала, немов з книги читаючи Питія.

Анахарсіс зсунув брови й знизав раменами: надіявся бо почути своє власне наймення. І злість закипіла у скитському серці, накриту атенським, філософським плащем...

— Яку ж подобу... —

Але не довелось почути, «яку подобу має скитська дуна» — третє Анахарсісове питання.

До храму з бурмотінням задоволення всунувся Дайно ведмідь.

Йому пощастило вирватись з увязнення й повернути до дикого меду в дуплі. Задоволений, зі здобичтю в передніх лапах, коливався він до Опіди. Стриманий усміх майнув обличчям наймолодших з жреців. І це в кінцеь обурило філософа.

Так його, — вславленого! — на глум беруть?!

Придбані в Атенах звичай розвіялись димом. Сцит вирвав точенний кипарисовий стовбчик, що підтримував балдахин над Кінарете й як з рогатиною кинувся на Дайно.

Позбавлений підпори балдахин впав на жертівник з ароматами, накрив собою Питію й згорнув жмутом довге волосся воріжки, разом із завоями, на жесвірюче вугілля жертовника. Вогонь спалахнув в одну мить, обхопивши Кінарете. Питія зіскочила з тройного й злетіла до провалля. Жерці витягли з нього ще дихаюче, але напів обвуглене тіло. Стара приказка:

— Де пройде сцит — липається смерть — справдилась: на третій день по віщуванню Анахарсісові у дворі храма приправляли похоронний стос для Кінарете. Та як в мент смерті Питії Фойібос проявив свою волю: на темному волоссю Аргі з'явилися три білі плями — немож від дотику пальців невідомої руки.

— Сам бог вказав майбутню Питонісу! —

І першим бажанням нової віщої діви було, щоб Відрад повернувся додому.

— Гніваєшся за поцілунок Опіді? — прошепотів, прощаючись юнак. — Цілував на них дотики твоїх уст, що так часто торкались Опідіних. . .

— Не мене і не Опіду кохавш, Відраде! — глянула юнакові в обличчя Аргі. Юпість твоя прагне кохання. Любини любов. І її цілуєш на устах коханки будь якої. Іди ж, шукай тієї, що віддавши тобі свою любов потіматиметься у твоїх зрадах ніжністю до своїх дітей. В час прийдеш! При Купальському багаттю знайдеш її. . .

Відрад труснув кучерями. Перед очима майнула золоте полум'я Купальських ватр. . . занумів ліс. Не металюво-темних лаврів, що пахнуть солодко й гірко. Дубовий ліс зашумів прибоєм зелених хвиль налитих силою витягнутою з рідної землі. . . Тузгиним покліком відгукнулись Купальські пісні. Аромат Купальської ночі обгорнув опойними обіймами.

Юнак не підніс погляду на Аргі — кохання своїх юнацьких мрій.

Його покликала Земля — нестримано — приваблива коханка. Відрад зрозумів: переक्віла її обсіпалась яблуневим квітням весняна пора його юності з бурями й мріями.

Відрад почув себе доріплим мужем, серце, якого заручилось на добру і злу долю з рідною Землею.

Коли Всемогутній поділив створену їм землю на країни населені окремими народами, кожна країна — і кожний нарід — дістали свого Ангела-Хранителя, як дістає його кожна людина при народженню своєму. Бо-ж кожна країна — як і кожний нарід — має власну, нескоротливу душу, і вільну волю, що може вести до добра, чи до згуби-зла. По виборі свободної волі.

Все бо створене Відвічним — є одна родина, в якій всі братерством зв'язані.

Схилювшись над землею, Ангели з дозволу Всемогутнього, вибрали собі, яка кому сподобалась, країна.

Перш за інші, розібрали країни теплі, з небом гарячим, з повінню квітів, з лісами палім струнким квітучим лісями переплетених. Ті бо країни найбільше нагадували Ангелам Рай. Порозбирали і землі гір величких, сяйливих вершин снігових, що до неба найближчі. Навіть пустиня німа, біда від спеки і світла, знайшла свого охоронця — Азраїла. Понад все бо він любив тищу і самотність. Тоді як ще не був він Ангелом Смерти. Не народилася бо ще тоді з життя людського Смерть.

Один тільки Михайло — Архангел Архистратиг Михаїл, не вибрав ще краю, над яким тримав би переможну варту свою. Бо переможцем над князем Питьми уже був: бо задрість, пиха, зарозумілість раніш за Смерть народились, що б приправляти їй шлях.

— Чому ж ти, мій Архистратигу, не вибрав ще землі собі? Чи ж не гарний тобі світ, що створив Я? — запитав Всемогутній. І голос його покотився могутнім громом над світами. А риза розвіялась сяйучо-сяйливим хмарами, коли простяг Він правницю свою, світ благословляючи.

— Саме тому, Владико світів її не вибрав, що все, — так гарне!.. Аж не бачу розділу між Раєм і Землею...

Притакнув головою Відвічний, тихим усміхом обличчя його освітлювалось. І від того усміху теплий дощ впав на землю, крізь ясне сонячне проміння.

— Коли меж Рая і Землі ти не бачиш, — водитимеш людські душі в Рай надпоземський, як вони для нього — у Раю земному дозріють. І до найменш своїх «Архистратига», «Князя Ангелського», приїми ще назву «Псіхопомос» — «Водитель Душ»...

Михайло ж тим часом вказав на розлогу країну, всю золоту від листя осінніх лісів. Тоді, як не було ще Смерти й Зима не існувала на світі. Вона бо образом Смерти є. І весна враз з золота осінні розквітала.

— Цей край я хотів би. Золотий він — як моя зброя соняшна. Річка ж блакитна, що його перерізує — як моя оріфляма — прапор, з гаслом моїм: «Хто — як Бог?»

— Най же буде країною твоєю — ствердив вибір Михаїла Всемогутній і додав тихо:

— А з неї, чи не найбільш поведеш ти душ людських у Засвіття!...

І тінь перебігла чолом Відвічного. А над бровами синими закучерявилися хмари. І на мить заслонили Лик Божий.

І став охоронцем України Архангел Михайло. Хоч тоді ще Україною земля та не називалася. Та ж, що Вождь Ангельський взяв під охорону свою країну ту — розквіла вона красою і багатством. Ніде в світі не було такої чорної, як оксаміт Ночі, родючої землі, пересиченої життєдайною силою. А що вже тих риб у Бористені — ріці! Що того меду, оючів, квіття!.. І люде у щасттю — вдовілля, справді не помічали, як від дочасного життя до Світла Вічного переходили. Були щасливі, незлобні, веселі, привітні. А Михаель Архангел, Князь Сил Небесних, жив серед люду свого навчаючи Славу Відвічному спіляти, красні пісні складати. Ще й по сей час, у піснях тієї країни ті відгуки Раю чути...

— Хто — як Бог? — гаслом мав Вождь Архангел. Люд же світ навчав:

— Будь у малому вірним — надхнення ж шукай у великому. — І бачучи щастя країни Михасевої, люд сусідній казав:

— «... в Бористенській країні живе сам бог Світла, Гармонії й Пісні!» І не смів, дуже довго, жадний парід на «люд Архангельський» зброю свою піднести.

Та ж Ворог Відвічний, той, кого Архангел зверг у Пітьму, але не вбив, бо духи смерті не знають, виборсався з хаосу передвічного, що ще у позасвіттю клубиться. І до сусідньої з Архангельською країни дібрався. Там, скитський парід, що прийняв його, як гостя, навчив жорстокости, безжальности, помсти і злоби та жадоби до влади. Коли ж скитський парід дозрів — шукав стежки, як до народу Архангельського дійти.

Як звичайно, найкоротша й найлегча стежка ішла серцем жіночим. Було бо в землі Архангела й дружина дів-бойовниць, що, як і юнацтво, присягу складали; зі всім чорним та злим боювати, Світлу Вічному служити, про власне щастя поземське забуваючи, про родину, кохання не дбаючи. Когортою Ангельською об'їздили бойовні діви всю землю свою. Де було треба помагати — помагали, де захистити — захищали. На прапорі мали Архангельське гасло: — «Хто, — як Бог!» — А в серці закон неписаний:

— І служити Йому — радість найвища! —

Себе ж і інших підсилювали словом Вождя свого:

— У малому будь вірним. Надхнення шукай у великому. —

І сталося, що наймолодша з дів-бойовниць в мандрівці своїй притомилась. Дина парк була. Рівноденство літнє наближалось. Розморило сном Томірісу. І заснула у пахучому лісі, між сонцем пролїтих кушів, на моху оксамитному, пухкому. Прокинулась, бо здалося: хтось на вухо сказав:

— Долю свою не проспи! —

Зірвалась на рівні їздкиня. Перед нею — юнак-скит, безбройний та сумний, що аж стиснуло серце Томірісі.

— Чим допомогти тобі можу? Чи близьким твоїм? — запитала дівалницарка.

А юнак:

— Близьких — не маю — зітхає. Самітній я — як вітер в степу. Помогти ж...

Чим допоможе йому бойовна дівка, коли від кохання він гине! Її же кохати не вільно...

— Хоч би приятель твою — як друга однолітка, як рідної сестри, мав я...

І подарувала Томіріса приятель свою юнакові. На знак же приятельства вірного — дозволила в уста поцілувати.

— Зна бо не може бути в поцілунку, — запевняв юний скит. Інакше не цілували б жерці підніжжя бога, келих посвячений, або і вівтар...

І що вчора квапилась у гайок Томіріса. Там, соловіїв слухала з милим приятелем своїм, «кітче очко» — жучків світляних збирала, вінка плела, пісень співала, як звичайно, щасливі коханням дівчата, те чинять.

— Тільки тепер, — говорила, — зрозуміла я, значення слів: «вірним у малому бути, надхнення шукати у великому!»

— Тобі — моя вірність... Надхнення ж в кохання...

Аж кличе Томірісу Світлий Вождь:

— Хто як Бог! — привітанням свого краю діву вітає.

— Кохання — мій бог! — в серці відповідає дівка, хоч уста встановлене гасло вимовляють.

— Чи все горади, діво бойовна? Добре з Питьмою боюєш? У малому вірна? Натхнення в великому шукаєш? Не маєш потреби у помочі моїй?

— Коли б швидше у лісі вже бути! — думає дівка. Сама зброєю гремить, мечем виблискує:

— Озброєна я! —

А милий у гайку на все раду має:

— Та ж навчає вас Вождь, що вільну маєте волю! Кинь же цю зброю свою! Підемо в край мій. Будеш там жінкою мені — як жінці лічить.

Спустила голову Томіріса.

— Боїшся Вождя? — всміхається Скит. — Чому ж не охоронив він тебе? Не попередив, коли він все знає! —

— А знає — бо знає! Інакше: чому питав би, чому б про поміч нагадував... Іспит був то... Яка ж ціна бо доброї волі, не випробованій іспитом? Сльоза на віях повисла.

А Скит з Томіріси глузує:

— То ж твоє приятельство!.. Поспіши ж на вправи свої! Чи не забагато часу коло мене промарнувала, лицарко бойовна!..

Образа пече Томірісу. Образа й нестерпний жаль.

— Подругу я маю... — виплутується, лукавить. — Її жалію... —

— Так забори із собою! — сміється молодий Скит. — Юнаків у нас досить! —

Та ж за рік набридло Томірісі з подругою, двигати мужової волі ярмо. — В малому вірною бути?... — Тут це гасло здавалося бути не на місці. —

І забравши доньку немовлятку відійшла Томіріса. Подруга ж її дитинку покинула скитам:

— Хлопець то! Виросте муж з нього, щоб жіноцтву волю свою накласти. Не хочу його! —

Так почався рід Амазонок, що чарів кохання бажать, волі ж владної — віддати не хочуть. А що влітку кохання виізнали, ухвалили «законом Амазонок»:

— Вільно бойовим дівам кохати, доки квіте бузина. —

І пішли на край Михайлів скити — сусіди — за жінок своїх помстою палаючи. Пішли й Амазонки, бо там їх «пригноблювали» — накладаючи їм закон, який не самі вони утворили. Приєднались до них й Савромати — діти скитів-батьків, матерів-Амазонок.

— Розбивають родину бо нам! —

Що правда, завжди відбивали ворожі наїзди Михайлові вої. І славили Вождя свого, що «Михайликом» звали. Юн-юнаком бо безвусим й пра-прадіди його знали. Таким залишився й для правнуків Ангельський Вождь. Але: вічно в бою... Майже забули за тихе, рідніше життя... Сплять — у полі на голій землі... А ні рік не пройде у мирі. Від шоломів — волосся облізло. Залізо близни натерло на тілі...

— Чи ж це життя? Що з тієї слави? —

А до міста Архангелова, що над Бористеном, на пагорбках стоїть. міста багатого, красного, — ворог таємно шле послів:

— По що нам битись? Чи ж не брати ми? Видайте тільки Михайлика — він бо корінь війни. Нам не треба ні палат ваших пишних, ні скарбів. Кочовий парід ми. Куди нам зі скарбами? Сьогодні тут ми — завтра ж тільки курява віє за нашими возами. Михайлика дайте — та й все. Ми ж вам брати!...

І радилася рада таємна, три дні і три ночі. Над містом тиша стояла, як над мерцем перед погребальною годиною.

На четвертий же день — у ясний південь, — зібрався люд перед Михайликовою оселею: старшина і воляки, духовні і люди думні і весь парід посполитий.

— Голос народу — голос Божий! Чи ж не так?

Вийшов Михайлик без зброї, спокійний та ясний. Сум тільки в очах.

— Чи ж добре обдумали, людоньки? — обзивається Вождь.

— Добре! — гуде хуртовиною. — Миру — спокою ми прагнемо! Ми ж бо брати! На віщо бійка — війна! Братерської згоди бажаво!

— Руки зв'язать! — гукнув голос із натовпу. Віддавати, то віддавати як слід: беззбройного й нездібного до спротиву. Зоїк жіночий серед народу зірвався. Звісно: жіноцтву «вчорашнього жаль»... У майбутнє не вірять! А на небі — сояшне світло померкло. Вітер зірвався, куряву збив. Завили пси, схаранудились коні. Птацтво літає без пуття... І раптом світлом жовтим, зловісним облило все живе. Обличчя — мов у мерців стали. Замість сонця ж на небі — чорний круг, вогняним промінням увінчаний.

Люд — на коліна, голосить. Хто Перуна, хто Хорса, хто Господа Ісуса на поміч-рятуюнє кличе.

А Михайлик — у жовтавому світлі — увесь залитий стоїть, ніби на статую золоту перетворився. Раптом крила світляні — немов з проміння ясного зіткані — за плечима розгорнулися. Вгору Вождя піднесли. І став Михайлик, золотим Ангелом на капличці, що на брамі

міській — звичаєм давновіким стояла. Меч золотий у правниці, Змії
Ворог Лукавий у ніг. А на підніжжі слова:

— Вірним у малому будь. Надхнення шукай у великому! —

Та ж не тільки Архангел золотою, холодною статуєю став. Стали
металем студеним і серця тих міщан, що Вождя свого ворогу видали.

І доти на Київських вежах стоятиме золотий Архангел, доки не оживуть студені серця і не стане гаслом живим:

— Вірним будь у малому. Надхнення шукай у великому! —

Тоді знов оживе життям живим Золота постать, Архангельська.

Нерухомо замерла, під стрункими тополями, вузьенька смужка диму вгасаючого багаття. Ані не похитнеться в тиші прозорої ночі, осяяної ніби не випцербленим місяцем, але зеленим світлом, що бе з глибини могутньої, величної ріки.

Буйним руном обгорнули ханці підійсся пагорба, що висунувся й повис над Бористеном. А далі — на низькому березі ріки снить у світлій імлі місто, під зеленими горбами.

Дивиться на нього самотній мандрівник коло багаття — Андрій, з Бетсаїди. Уявляє собі дуну цього міста, щоб завтра, як промовить до люду, знайти слова, якими одигне ту науку — «Вість Благую», — що несе її далекому світові.

І гарне Андрієві місто, що угніздилось там долі, обгорнене зеленими горбами. Дарма, що нема в ньому монументальної величі Риму, ані багатства Тіру чи пишноти Александрії.

Воно — як обличчя молодої, гарної жінки, що не пишається своєю уродою, а лише тіпиться нею. І усміхається, без виклику й без бажання сподобатися. Бо цей усміх — випромінює з неї, як сяйво зі світла. Він не може не сяяти, бо така природа його.

Однак є в цьому місті і ще щось: злилися в ньому гармонійно два дісонанси — два протилежних собі світи. Геленський зі своєю божеською гармонією форми й думок. І скитський з бойовністю, відвагою, безжалістю й буйністю.

І дикий кочовник, зачарований гармонічними формами, кинув набіг.

Не пе на учтах вино з черена вбитого ворога. Бо побачив більш припади у погарах з кованого золота і срібла. Лишилась у Скитові нестримна буйність, мінливість та нестійкість — непотійного, вільного вітру степів. Бо то — природа скитська.

Але не хоче вже він жити у критому повстю возі, без краси, без радості життя — що побачив їх у Геленів.

Нова течія захопила й понесла Скита — як несе Бористен жменю сухого листу з понадбережної верби.

Андрій встає, спираючись на свою доугу, високу, подорожню палицю. І довгим поглядом обгортає викриті лісом горби, — мов керманч, що у погляд недрісного ока свого замикає біг корабля.

А в душі Апостола встають образи — такого ще недавнього минулого! — яке, однак, вже стало далеким. . .

Вачить Андрій духовим зором натовп Єрусалимський захоплений вихором жагучої ненависті. . . палають пометою очі. . . стиснені загрожууючо руки, піднеслились в гору з прокльонами. . .

Реве несамовито натовп:

— Распи! Распи його!

І кипить розбурханим морем.

А над цим неклєм біснування — тихе обличчя Того, Хто є Світлом світу, Життям і Шляхом. . .

Так: перемагає не хаос. Не буря ненависті дає перемогу. Дух Переможний — є спокій і гармонія. Вони опанують завжди безлад і хаос.

На хвилину вся Андрієва істота поринає в єдиний по своїй силі згадці — неймовірній для людського розуму. Серце завмирає. Не знаходити в собі тонів, які б могли відгукнутись на те надлюдське, чого людська думка не може вмістити.

Раптом, ламає об коліно свою подорожню напницю... Причепленим до пикуратяного пасу пожем зарівнює обломлені кінці. Врізає коротяцу поперечину у рівнобіжний пені. І утворює хрест.

Немов смолоскни, високо підносить його над містом, горбами її Бористеном, що мерехкотить глибоко долі.

Силою Хреста — знака Вічності. — у безмежність бо продовжуються його рамена, — благословляю вас, зелені гори, її тебе річко широкі і тебе пароді, що у дикій буйності своїй не міг не відчутти творчої сили гармонії і спокію... Благословляю вас! — промовив повним голосом Апостола.

І застромив хрест над сонним містом її недрічним Бористеном, осяяним недосконалим кругом уцербленого місяця, подібного до маски варварського бога, вирізбленого рукою мистця — варвара.

✱

Коли ранком, на майдані, патови обступив Апостола — знали бо люди з-над Бористену, що мандрівник з надхненими очима, завжди більші скарби несе як найбагатша каравана, — познались вогнистим потоком слова Андрієві...

Питався, потім, також, про звичай люду Бористенського, про богів їхніх й віру...

Гордовито і з нихою відповідали йому: вважав бо люд цей свій рід за найзацінціший у світі.

Від Зевса бо самого і доньки Бористенової іде він!

— А памети з чорної повсті? Войові ігри на прикрашених ворожими скальними конниках — злих як хижі звірі? Раби, закопані живими, при похоропах взацних вождів?

— Це все було так давно! —

Ані найстаріші люди не бачили цього на свої очі, а лише чули — від старих! — що, також, зі снів пра-батьків своїх знали про те.

— Це було давно!

— Тоді ще поклонялися Місяцеві і Мечу!

— І звався парід, що тут живе — може наш, а може її інший який — Скити. А ми — Аллани...

Андрій розглядав білі обличчя, ясні, сірі очі, світле волосся...

А в мандрівках своїх — від Дунаю уже! — стільки чув про жовтошкірих Скитів, з масним, гладким, темним волоссям й вузкими, чорними очами...

— Скитів більше нема, — говорить Андрієві свийй, поважний муж. Жрец? Чи може Співак посвятних співів цього народу...

— Як нема й страшних Амазонок, — жінок, що не хотіли розніжуватись коло родинного вогнища. Бо як понад щастя кохання ставили славу перемоги...

— Не летється більш кров людських офір на вівтар стогруді богині, увінчаної місяцем, яка — як і Матір-Природа — творить на те, щоб знищувати.

— Ми радо слухаємо про богів мирних, що не вимагають крові! — відгукнується натовп. І мють жадібно Воду Живу, що подає їм Апостол. Коли ж почули про відвічну Божу Мудрість, Стіну Нерушиму — бурсю зірвало захоплення слухачів. Не гаючись, враз вирішили заложити на найвищому горбі перше каміння цієї «Стіни Нерушимої».

— Твердиню Мудрости поставимо!

— Місто нездобуте!

І з загаром взялися до праці.

Тільки як надійшли свята Великих Діонісій... За ними Олімпійські вирави... Та їй торгівля не може стояти занедбаною...

І у греків помалу вгас перший запал.

Алланам же тяжко втриматись коло чогось, що триває довго і здобувається впертістю й трудом.

І лишилась стіна недокінченою.

Знайшлася бо їй ще перешкода: Греки Святиню-Храм хотіли ставити, Аллони ж — твердиню.

Андрій же посіявши добре зерно благої Вісти далі пійшов у далекі світи — як памітив собі це, ще прощаючись з братом, Петром, коло Генісаретського озера, співучого як арфа, арфу нагадуючи й зарисом своїм.

Без палиці йшов.

Хиба ж не сказано:

— Слово Живе — за опертя мені і за світло ногам моїм?

На віно ж спиратися на дерево сухе? Не очеретину, що від вітру хитається?

На Колхиду тримав путь Апостол. Не здобувати Золоте Руно Язюнове — сам поліс, не мертво руно, а Агнця Живого, що знімає гріхи світу, а з ними — страх Життя і тягар Смерти.

Притомилась княгиня Ольга пливучи до Царьгороду на своїй оздобній триремі. Вітер недорічний зірвався. Та ще, хоча би вітер, як вітер. А то: гоїдає на одній місці, з боку на бік перехилюючи могутнє тіло триреми. А щоб по справжньому набрали його повними грудьми жовтогарячі, шовкові плахти — не дається. Млісно княгині. Дарма, що її до озброєних походів, за перші роки свого вдовства звикла.

Гей! Чого не спробує на своїому сумному віку звичайна вдова! А що вже княгині — вдовиці — хоч шолом на вдовиці завої кладти та мечом — кінчаком*) оперізується!..

Цілу ніч «мертвим шерехом» гоїдало море. Жіноцтво з княгиніного почоту ледь-ледь на ногах тримається. З обличчя — аж зелені. Немов не по Хрест Святий до Царьгороду їдуть, а тризну справляти.

Ранком, в повітря сонному берег намітився. Свіжа, таврійська весна не розквіла ще південною уродою. З гір, на верхівях ще посріблених снігом, прохолодою віє. З води — вялими водорослинами, сіллю та легким присмаком йоду тягне. Тільки квітучі, мигдалеві дерева з імлі враняшної вимотуються, хором аркадійських дівчат, що за руки вхопившись, заточились у колі весняного танку.

Витоїтана кіньми й людьми дорога все вище у гори в'ється. То стьоюкою шовковою виблисне, то пропаде у синій гущавині гаїв. І знов з них вирветься, щоб блискучим движком підкреслити стару, кам'яну хатину, здалека більш до руїни подібну. З Троянових часів стоїть цей заїзд з перемінними кіньми.**). Потрібують бо догляду Риму і мармурові лопи, і колонії засланих, що працюють на них. Не можна і грецьке населення лишити без дозору, не нагадуючи йому, що Рим поклав на Тавриду могутню свою правницю. То ж на таврійських шляхах — частими гостями й важкі, криті карруки й запряжені чотирма й вісьма парами коней, лектики. А що вже тих комоних їздців! І не настарчаться на всіх перемінних коней старий той заїзд!...

Чому ж би княгині Ользі — щоб відпочиннути від втоми морської мандрівки, не зробити частину подорожі кіньми? І пеначе голос без слів, одному серцю лише чутий — кличе княгиню... Так солодко дрімає заїзд сповитий враняшним сном, заплонцивши повіками — віконницями не затягнені ані навоскованим полотном вікна... Так сонно довкола. Лише пси ліниво явкотять-озиваються...

Викинено на беріг з корабля сходні. Гурток жіноцтва оточує княгиню. Виступають на беріг. Раби метушаться з килимами, подушками, посудом. Тілесна сторожа брязкає зброєю. Сурма — ясним мечем розсікає тихе повітря...

Та ж старій таберні байдужий цей вигук.

Княгині почот уже перед міцною брамою заїзду. Сурма гукає по друге: нетерпляче й розказує.

З двору, з поза таберни, де містяться стайні та хліви, вихопився волохатий, вівчарський нес з налитими кровю очима. Сперся на бра-

*) Меч кінчак: — гострий з обох боків.

**) Перед світовою війною показували ще руїни цього заїзду, що піби належав батькові св. Олені Рівноапостолюї.

му. За вівчаркою виткнулася вєтха старєча постать бабунї та молодєньке дївчатко може пїснадцятилїтнє, ще рожєєє від сну щойно перєрваного, з деревляним відєрцєм у руках.

— Хайрєтє! — привїтатась грєцьким привїтаннєм, вглядївши провід зацїюго панєства. Поставила деревлянє відєрцє, припнула на ланцюх вївчарку.

— Та ж цїтьтє бо! — гукнула, обернувшись до суголосного, пєського хору, що аж надєсїдавсї. Гавкання перєйшло у приглушенє стримано гарчаннєя.

Дївчина відчинила браму, впускаючи подорожнїх.

— Дє господарь? — кинув, не відновїдаючи на привїтаннє дружинник з княгинїного почюту.

— Тато в Пантїканєї, — без хвилюваннєя відновїла дївчина. — Щє не вернув. Але все будє миттю: свїжї конї на поготовї. Снїданнєя зараз подам...

І, раптом, всмїхнулась мов добра знайома щирим, ясним усмїхом: З дїтинства татковї помагаю, то ж всї порядки несугїтрш за нього знаю!

В усмїху не було нї виклику, нї кокетуваннєя, лише сердєчна, природнєя ласкавїсть доброї, пильної господинї.

Дївча пропускало гостей перед собою. А бабусєя застєляла вишиваним убрусом небарвленнїй чїсто вишкрябаннїй стїл під горїхами.

Відчинєнними дєрми табєрнї було видко, як смуглява невилїннєя у смугнастїй туннїї роздмухує вогонь. А він, немов радїючи, що його збудили до чину, палашкогїть і трїщить.

Їзульгавнїй старнїй невилїшник приладжував рожкон із баранєчим мєсом. За хвилину смачннїй запах печєнї розливсєя аж на двїр.

Пїшкарївнєя становїла на стїл кїслє молоко, овєчнїй сир, хлїб і мед.

Княгинєя дивилась на дївчину, що клопоталась коло столу, — ясна та лагїдна, мов погожа днина.

— Скїльки ж тобї рокїв, господнїшкє, її коли ти вєтїгла навчїтїсєя ще її обовязкам дозорцїя поштових конєї?

Дївчина на хвилюку затрималась. Самє принесла чималнїй жбан вишнє та випалєнї гнїянї кєлєхи.

— Я народилась у заїздї! Мама вмерла, як я була малєнька. Бабунєя хвора... А невилїшникїв мвємо всього пнєть. То ж трєба було помагати татковї.

А як звєсїєя?

— Гєлєнє! — прозгучала відповїдь. Ми — грєки.

— А грєки, грєки — ствєрдїла баба. — І кожнєя старнєя донька в нашому родї звєтєсєя Гєлєнє, як нашєя славнєя прапрабабунєя, базїлїса Гєлєнє, гагїя*) Гєлєнє! — додала гордовито. — Та ж сама, що знаїшла її перевєзла до Царггороду**) Чєсннїй Хрєст Хрїстов. А як жє ж, а як жє ж!... З нашого вона роду, — прїтакнула поважно.

Вказала пальцєю на почот княгинї Ольгї:

— Так, як вас сьогоднї пнучка мєя. зустрїла тут у цьому ж такї

*) Галїя — свята.

**) Власнє не до Царггороду, бо до нього перєлїє столицю Константїн, снї свєятої Олєнї, вона перевєзла хрєст до Рїму.

заїзді, молоденька Гелене славного пана — патріція Констанція Хлора, що потім базілевсом став її батьком боголюбивого Константина, що Великим назвали...

Великі, чорні очі бабуні загорілись молодечим вогнем, пооране зморщинами, темне, як візантійська ікона, обличчя оживилось. І, раз почавши говорити на улюблену свою тему, стара вже не могла затриматись.

Та ж княгиня і не думала її спиняти. Навпаки, рухом звеліла дівчатам свого почоту присунути білице до себе сільський стілець й посадовити на нього бабусю.

— Я чула, — озвалась княгиня, захожуючи стару до оповідання, — що гагія Гелене, вимовила по грецькому наймення святої Олени, — була королівною з далеких островів...*)

— Та де! — махнула своєю черешневою налицею стара шинкарка. — То тільки вигадали, щоб не ганьбила цезарського престолу дівчинна з простолюддя! Звідси — стукала цінком об землю, — звідси була вона. Кажу ж: з нашого роду!

Хитала накритою темно-брунатним покривалом головою. Білі — аж з зеленавим відтінням коси вимотались з фальдів домотканої вовняної тканини. І лягли сріблястими смугами на темно гніду туніку, застебнену на шиї великим, бронзовим гудзиком.

Зморщена, вся темно-гніда. З падхненням поглядом живих блискучих очей, бабуся здавалася старою Дріадою, що бачила юність землі, зістарілась з планетою, але все зложила у своїй пам'яті, як у просторій скрині. Тепер же витягала минуле, як давню одіж приміяту і алежалу. І знов, силою слова, — давала їй яскраві, живі барви й первісну форму.

Княгинині очі немов когось шукали в почоті. З гуртка дівчат підкремилась молоденька Чудна, з варяжескою невеликою арфою. Але княгиніна рука затримала Чудну на місці. Орлині ж, сірі Ольжичні очі торкнулись поглядом «борзописця» Радгоста, що однаково легко володів мовами варяжескою, грецькою і руською, так само, як і стілосом. Обов'язком Радгостовим було записувати все цікаве, що здибається у подорожі. Радгост сів на шкурятяну подушку, що раб поклав у княгининих ніг. І приправив тоненькі таблички.

Бабка ж, радіючи, що слухає її таке заїдне панство, лила гірським потоком свої улюблені мрії, переплетені з казкою давно-минулої бувальщини.

— Гей! Високо-високо, з вбогої таберни аж на цезарський трон сягнула Гелене! Та ж швидко виїзнала, що сльозами-риданнями рясніш, як перлами-самоцвітами обсіпані володарські вінці... Чого тільки не спробували лишні пани, щоб зіпхнути з престолу «шинкарівну»! Та ж цюглива була, хоч і поганка ще тоді, красуня Августа. Дружину свого, славного Констанція, вірно любила. То ж лише погордливим мовчанням відповідала, на залицяння що на них її, мов ту рибку на вудку, ловили. Спробували й хитрощами двірськими, лукавими

*) Деякі автори виводять рід св. Олени з королівської родини, що володіла Британією, інші — помішують таберну, з якої походила св. Олена, в Капалокії, але є капітальні географічні твори, як многотомний Heiligen Lexikon, та Болландисти стверджують, що св. Олена була родом з Тавриди-Криму.

радами, обплести її. І на те не пішла. То ж вичекали дворяне, аж прийшла свіжа, гірська краса Августина. Найстаршому — Константинові, а всіх троє синів мала, сімнадцять минуло вже. Гелене ж — поверх тридцятки уже шло.

І почали отруйну працю гадючі язики. Мовляв:

— Стайною заносить від Августи! Не вдіють нічого заціпі пахощі та аромати, жадні купелі запахні не помагають. Сказано ж бо: Доля її »de stercore levavit ad regnum«*) з гною до престолу піднесла! Сам же Констанції тоді**) снівцезарем — разом з божьким Геркулесом був.

І доти гадюками зависливини сичали, доки не отруїли серця Константинового. Муж — є муж! А коли ще її погалили... Махнула стара, мов крилом, широким рукавом.

Звук дерев'яних дзвіночків вплився сільським супроводом до слів старої. Внучка Гелене подоїла корів й кульбавий певільник вигонив їх на насовисько, лийливши догляд над печеною певільниці у смугастій туніці.

— І «милостиво відпустив» Констанції Хлор свою дружину, що б узяти собі рівну родом — і молодшу — продовжувала бабуня.

Гелені ж призначено на життя місто — Тревір. Слушний палац їй дали, служебництвом доволі, й варту почотну — все, як «вдові Августі»! Дарма, що живого чоловіка жінкою була... І сини не заборонили до неї голоситися. Особливо ж Константиш — у цезарському війську він був, — часто матір відвідував. Та ж Гелене добре знала, чим є те щастя, що від людей іде!... І до мудрости занурилась. В ній собі розраду-потішення шукала.

Замислилась Ольга, стареньку слухаючи. Власна її тяжка вдовська доля віджила в пам'яті. Чи ж не довелося і їй боролитись і від залізця лукавих, і від хитрощів, сплетених мов тенета на звіря лісового?...

— Ой, не легка, не легка ти доле вдовська!...

І перед духовим Ольжиним зором не слова старої шинкарки барвисту казку плетуть, — а живі образи встають — творяться.

І близька їй, «наймудрішій з жен» та володарка розвінчана та вдовця при мужі живому... Як сестра, як подруга їй близька...

Стигне на столі соковита печеня до смаку часником приправлена. Відсунула Ольга срібну таріль, що отрок перед нею поставив. Як же бо княгині у подорожжі без начиння свого бути? Тільки знак дала рукою, самоцвітами обсіпаною:

— Призволяйтесь, — мовляв, — Мене ж принукою не томить!

Не стіл накритий, не дворян своїх споживаючих сільське погощення бачить Ольга — а ранок далекий... у Тревірі!

На терасі палацу свого поважна матрона — немов юнак запальний. з мудрости книжної, як з криниці бездонної, спрагу душі своєї втішує. Схилилась над сувоями... Анаксагор, Платон, Геракліт — її товариство! І Сенека, як діамант твердий, як діамант — ясний та прозорий... Ось і Марк Аврелій, філософ, що не тільки справедливість, але й обов'язок за правило собі постановив...

*) У св. Амброзія.

**) 292. Св. Олені могло тоді бути 34—35. літ.

Ясніє небо над Августою-Гелене. Блідне на зеленому тлі його стомлена ніччю недрімною лампада. А самотня Августа дівочі роки — щастя свого роки — згадує... Хто ж бо може бачити юний ранок, на ранок власного життя не згадавши?

Босою дівчиною у полинялій хламидці, приносить Гелене хатнім богам галузки цюїно розквітлених мигдалів...

Дорослою дівчиною-красунею вішає зелені вінки — Німфам — у дар! — на віти найгарніших дерев коло батьківської оселі...

Чи ж не ходила так ранком і сама Ольга до посвятного гаю, з квітами Ладі? Медом кроплючи камінь вітариний, долі собі закликаючи:

— Дай Щастя — Долі, Ладю — богине ласкава! —

Чи ж не приносила Ольга колосу повного світлому — Ясові, за врожай та за мир дякуючи?

І як тіні, — здалека — всміхаються Ользі і Перун срібновусий, її промінням увінчаний Хорс і Мокош — богиня глибини водних, лататтям завітчана...

Ах, боги! Що їм сум самотньої старости! Їм, що не відають відквітання ані безсилою наближення до невідворотного гробу? Тіняться вони з крові офір у вічно ясній лазурі!

І... безсилі змінити шляхи Долі, що й над ними панує... Так само, як Ольга сама, стала шукати і та — далека й раптом така близька Гелене, — іншої незнаній мудрости, міцнішої за Долю непереможну.

Але відстрашили Августу-самотарку містерії Мітри і Діоніса кров'ю окроплені. Не знайшла в Геленіному серці відгуку ані Мати Ізиди, ні Добра Богиня, ні Аттіс, сірійським жінкам такій милій.

І зацікавилась листами Павла з Тарсу. Правдива ця Одісея повна небезпек, цікавицею за Гомерову видалась. Шукаючи за подібними ж творами, натрапила на описані лікарем Лукою дивні події й зліття Того, Хто будучи «царського роду» вибрав собі скромний титул «сина теслі»...

— Та це ж — віра рабів! Найнижчих серед людства! Знизував раменами блискучий, цезарський старшина Константін, дивуючись зацікавленням матері.*)

А мати підносила ясний, як гірське джерело, зір її спокійна, без терпкощости і образи відповідала:

— А чим же є я сама? *De stercore levavit me Fatum ad regnum...*

Однак замислилась Гелене-Августа: чи ж дійсно лише ті найвбогіщі йшли за Ісусом Назаретським? Таки ж жінка Хузова була «зоста» придворна матрона! А Вероніка, що вигодувала цезаря Тиберія? А Маріям з Магдали? Гетера? Так, але ж була це «семі бісами» оплутана жінка. То-б то: Венерою-Афродитою одержима. Майно ж мала вона — княже, від батька Теофілія, арматора кораблів та матері — мілестянки, що володіла торгівлею пурпуром в Тірі. Освітою ж Маріям з Магдали — дорівнювалась александрійському філософові.

Чи ж не твердять**), що Бар — Толемей був нащадком володарів Єгипту — Птолемеїв?

А «рибалка» Петро?... Чи ж тільки вбогий рибалка? Чи володів

*) Константін охрестився лише перед смертю.

**) Цієї думки тримається у своїх творах Св. Тереза з Авілі.

рибними ловами, човнами й кораблями, а ловив сам, разом зі своїми людьми, як добрий господар, що до всього сам прикладає руку...

Бо як би Флак, цезарів легат, сватав би*) доньку звичайного рибака — Петронілу?

Пасебейку не сватають. Гелене-шинкарівна це добре знає! Їй тільки розказують:

— беру тебе за жінку! — якщо припала їй на долю така честь: жінкою шлюбною бути, не конкубіною.

— І що ти знаходиш у цьому жидівстві? — погордливо усміхається материнним студіям Константи́ни.

Та ж хитає головою учениця філософів:

— Як що Ісус, Син Бога Передвічного, як же може Він належати до якогось народу? Логос не може бути ні греком, ні фенікіянином, ні жидом! Він є Той, Хто є, був і буде! Бог є понад народами, як небо понад землею. Не може Створитель бути створеним!

— Але ж народився Він жидом! — не відступає Константи́ни.

— Цевно для того, щоб дати тим доказ: припізнати Бога ніщо не може. Промінь світла лишається «світлом від світла», хоч би й відбивався в багністій калюжі. Найнижчий стан людський вибрав Він собі, як вибрав і смерть найганебнішу, щоб цим ствердити: людське Бога не припізнати...

— І дві мети постановила собі Августа Гелене, — розгоняють Ольжині мрії слова старої шинкарки — здобути з землі, де було згано́блено Бога — Відкупителя Святий Хрест. Увільнивши ж від переслідувань віру Христову — принести її до рідного краю.

Першої мети досягла. Десять літ до повної сотки бракувало Гелені, коли дісталась до Єрусалиму — продовжує казку правдиву старечий голос. Була присутня сама при руйнуванню поганського храму Венери, що римський цезар**) на всіміх «галилеянам» звелів поставити. Не відступила ні перед втомою, ні перед спекою палестинського літа просяклого розпеченим порохом. І такій привезла до Царгороду Святий Хрест вишвиєна диями Августа. З сина ж Константи́ни, тоді ще поганина, взяла обітницю, що нікого й ніколи не скарає хрестною смертю***). ... Ну, а другої мети не доп'яла: за пізно взялася. І віру Христову до рідного краю не принесла... за пізно було!...

Захитала головою, як сумна верба над водою верховіттям, вєтха диями шинкарка. І замовкла, занурившись в думи без образів і без слів...

Ольга встала — струнка, як коло́нна святи́ні. Гарна у зрілому віку свої́ому, як дозріла, богата плодом, осінь. Дворяне, поділившись по сніданню, на гуртки, відпочивали після прикрого — ціло́ничного — ко́ливання по розгойданому морі.

Над горіхом, виблискуючи сяючими білєю крилами, кружляли голуби. З заднього двору, де пси мирно мовчали, розкотувались куд-кудакання курей. Його ж переривав — згуком мідяної букцини†) — півничий спів...

*) Історично.

**) Адріян.

***) Історично: Константи́ни Великий скасував смертну кару розпинанням.

†) букцина — римська мідяна війська сурма.

В холодку, біля криниці, накритої обилетним вишньою ревою дахом, обсаженої барбарисами облитими ніжним ароматом золотого квітття Чудна — скальд*) тихенько перебирала струни своєї арфи. Її як гру, приглушенням, ледве чутним хором, відтіняли свіжі, молоді голоси.

Гелене, юна шинкарівна, з ясным поглядом, якого не засліпоти жадний цезарській славі, прислухалась до незнайомого, привабливого співу спершись на пів-розвалене стіну овочового саду.

В стаїнях пирхали коні. Рабиня у смугастій туніці, скидала з горнища запашне, гірське сіно...

А стара шинкарка, як постаріла разом з Землею Дріада, самітня в мріях і в думках своїх, хитала білою головою повторюючи безсільно:

— Запізно!... Запізно!....

Лише байдушний до радісного ранку сидів нерухомо «борзописець», як статуя Уваги...

Княгиня Ольга сізнула з пії важкий, золотий ланцюг з порожнім медальоном-ковчежцем приправленим на найдорогоцінніший дар базилевса: частину Чесного Хреста, що мала одержати по охрещенню. І одягла золоту оздобу на шию старій шинкарі.

— Покищо візьми порожній. Повертаючи ж з Царьгороду, — поділюся з тобою частинкою святого хреста, що належить тобі — як спадщина по святій твоїй прабабуні...

Відступила було від онімлої бабусі і знов обернулась.

— Друга мета Августи-Гелене буде також досягнена, промовила, поклавши правницю на груди, немов присягала:

— Віру Христову принесе на Тавриду і на Русь-Україну таки Гелене. Її бо наймення приїму у святому хрещенні...

*) скальд — норманський співак.

ПЕРУНОВО ПРОКЛЯТТЯ

- У воду наузника!
- Геть з чарівником!
- Най за богом своїм іде!

І тіло Перунового жерця стрімголов полетіло з кручі, широко розкидаючи руки, немов у останнє — власною кров'ю, не люстральною водою кроплюючи своїх вірників.

Рев опалілого від насолоди знищення натовпу злився з трескотінням вогню. Полум'я обхопило Перунів храм. Вогненний язик висушував зід стріхи. Лизнув різблений, дубовий гнізз немов пробуючи свою здобич. І уже нестримно, квапливо ковтав, швидко та часто облизуючись. Як голодний пес смашну поживу.

Раптом, з оглушуючим гуркотінням завалився дах Перунового храму, обсіпаючи люд дощем іскр. Натовп витверезився. І несподівано, стало жаль старої святині.

Кожний звук до неї з дитячих літ. І порожнеча на «Перуновому холмі» відбилась в серці болісною раною.

Після оповення знищенням прийшло пробудження. Натовп, міпливий, як море, переходив від бурхливої хуртовини до меланхолійної тиші. Було ніяково. Як після трусливого вчинку. Стали розходитися більшими й меншими гуртками. . . , як колись, зі свят у Перуновому гаю. . .

Бойовний настрій, як вогонь, зруйнувавши, що було можна, вив, вибризкуючи іскрами питання:

— А чи ж не помститься Перун?

Плюхінці мовчали, спустивши голову. Завзятіці, щоб підбадьорити самих себе, кидали камінням у ріку: влучали у дерев'яне тіло Перунове, що коливалось на поверхні води, перевертаючись на хвилях, як людина, що умощується до сну, й шукає зручнішого положення.

Зіенацька над Дніпровими хвилями блиснула, зломана в лікті, срібна рука поверженого бога. Немов піднісся до неба, — скалічена — з загрозою й прокльonom.

— Видибай, боже! — розпачливо метнувся з натовпу несамовитий зойк. Немов простягаючись з поміччю до гинучого бога. . . Люд на мить напорошнися. Як отара перед небезпкою. І, раптом кинувся, в розтіч, з криком:

— Видибає!

Викопаний чин не викликав ясно-оформленого висновку. Лише рефлекс.

Слустошена й опустіла круча «Перунового холму» помалу западала у мерле мовчання й пітьму.

З-за хмар обережно виглянув край місяця. Співчутливо торкнувся прохолодою свого срібла чорних ран лісової святині. Перечекав хвилину за легенькою хмаркою. І, заспокоєний безлюддям і типшою виплив цілковито — повновидий і блідий. Та й завмер нерухомо, болісно здивований довершеним ділом знищення. Рясним вітям крилатого дуба промінь прoderся аж до лапатої рослини, що непорушна лишилась у примнятій траві. Саме в цей мент на листя впала метко-кинутим камінчиком невеличка жабка-рахкавка. Дихала часто й швидко. Немов

по довгому плачу, або з втоми далекого шляху. Глигнула жовтавим повікам. Та й залізла в траву. Ланате листя заколивалось, розхилилось. У місяшному сяйві блиснула біда — як у мерлого — срібна рука. Стиснуті пальці тримали золоті громові стріли. Здавалось: загрожувє стиснутим п'ястком. Мало не торкаючись поломленого галузя, низько залопотіли ледес чутию крила півнів-кожанів. За ними — немов навздогін — майнув м'яким летом пупчик. Кинув протяглю-смутий, як ридання — свій крик. І зник у п'їтмі. З обпалених, поломлених дерев слізоами падало зялене листя. Місяць скрився за хмару. І згасла срібна рука, немов всмоктана потолоченою землею.

*

Давно уже, аж у глибини Пошта Евксинського віднесло срібнорукого Перуна. Перестав він бути пострахом й малим дітям. Навіть бабам-ворожбиткам — які перейняли спадщиною від колишніх жреців Мокоші, що у таємних вирах чорторіїв сидить — зарікання та наговори, став Перун лише «наговорним словом».

Але прокляття Перуново пережило давніх богів. Впаде бо поніість на Київську землю, поверне в жалобі з побойовища княжа дружина, сущ чї помір люд Київський морить — хитають головою християне: — Перунове це Прокляття! —

А де хто крадькома й під кручу «Перунового холму» поради шукати їде, до земляники, що під корінням старезних осокорів ховається — тих, що то не «варязьким кораблям за притик^{*)} служили».

Не звірь лісовий у печері тїї ховається. Не чорнець святий у печері спасається. «Ясновидка — Богдарка» у тїм лїгві живе. Хто каже сорок і вісім лїт. Інші — пїби снокон віку живе там. І до скінчення віків там перебуватиме. Нессмертельна бо баба Богдарка. Знає все: і що було, й що буде. То ж на пораду ясновидки стар і млад їде, убогий і багатїї свою журу несе. . .

Але, дарма, що люди сотками Богдарчин вік рахують. Око у баби зорке та гостре, — мов у рисі. Тому не вкрїється від ворожбитки, хто це пізньою порою, не в мнозіх, а сам-одним до печери під кручою зайшов. Золот перстень на правниці іскрою-самоцвітом яспїє, коли блискуче Володимирове срібло перед бабою мече.

— Не зі світу звести, піже смерть заподїяти прагну! Тїльки зроби, щоб я був батькові за братів милїций. Мелї щоб спадщину отчу дістати і над братами сісти! Хитає головою стара Богдарка. Та на свого гостя так дивиться, що аж відсахнувся він й за меч хапається.

А баба спокїйно рукою меч відхиляє.

— Сховай, господине, свій ясний кїпчак! Не честь бо мечу жіночою кровю умиватися! Ворогів же тобі, княже Ярославичу — ох! не забракне! . . . На них меч свій сховай!

— Хто прозрадив? — стискує п'ястуки княжич.

А баба своєї:

— Тяжке ти лихо задумав, ясний Ярославичу! Прокляття Перу-

^{*)} притик — стовб, до якого прив'язували корабель.

нового просиш! Ворожнечі братньої, княже! Але, дам, дам, що бажавш, бо то доля твої!...

І здається синови Ярославову — не у вічі живі він дивиться, а над безоднею чорною пахилився.

Богдарка як коло вогнища вже заходилась. Вогонь з іскри малої пробудила, котлик наставила, зілля-ненависник з тисовим деревом варить. Шепоче слова наговорні. З кутка, мов помішницю — подругу рись ветху — як і сама баба, — поклікала. Добре обряд таємний вчена звірюка знає! Коло ватри примостилась. Прискає, дме на вогонь, бабі помагає. Мов той учень ковалів, що міхами вогонь роздимає.

Кипить у котлі. Над котлом пара здіймається. Княжичові здається: постаті братів в ній... і стіл Київський? І битви мюзі... І берло княже та барми — ознаки володарські! — такі у нього, у Всеволода Ярославича!...

А баба зле чорну тектину до котла. По краплинах відраховує. Не то жалі-сногоди виливає. Не то закляття чинить...

Сім разів по три поклони вдаривши, зі схованки таємної срібну руку несе... Золоті гримові сріли зі стиснутих пальців виїмає. — княжичові Всеволодові подає.

А до плящини глиняної горячого зілля звареного наливає.

— Цим — сонного батька свого, господина Ярослава — князя покропиш. Стріли ж, — ох! княжичу! — стріли з «Холму Перунова» розмечеш в ріжні боки... Київський стіл твоїм буде, Ярославичу. Але, знай, княжиче ясний: ворожнечу братню у землі цій ти сієш!... А вона — Прокляттям Перуновим так уже тут до віку і запіздиться...

Та ж не слухає княжич.

Таке вже серце людське, що водночас і вірити і не вірити вміє. Вірить Всеволод Ярославич, що на стіл Київський сяде, бо бажав цього. А Прокляття Перуново?... Маріиня це нерозумної баби Богдарки!...

Синіє золото князь. І вже не має його. А баба золото княже — мов сміття, — цілком своїм відсуває... І довго самотня та нерухома стоїть, прислухається, як в долині завмирає тупотіння княжого коня...

Вгасла ватра в печері. Питьма і в Богдариному серці. Хоч над Київом стольним Божий ранок яснів... Зблідло небо. Здрігнулась ніч, відчула: треба вступитись, бо Ясне Сонце іде!

Спить ще Київ. Лише на «Ярославовому Дворі» меркає світло, серцем недрімлим вартує, змагаючись з ніччю-літньою...

Запрацював князь Ярослав. Аж до біл-дня над «Руською Правдою» час забув. Розкрив крила мудрий дух княжий та її просторами Вічної Правди ширяє...

Здобував ліпшої долі для землі своїй князь Мудрий. І бадьорий та радісний дух його. Нема бо радіснійці праці на світлі, як щастя кувати...

Зпенацька — краплиною їді-отруї — в душу тривога впала.

Чадам гаснучої свічки протяглась перед Ярославом згадка про Прокляття Перунове...

Сперся підборіддям на руку. Думкою пливуть відгуки мудрости країв далеких — з книг чужих вчитаної...

— Царство «Пресвитера Іоана», що в ньому жадної тіні нема? ... Так! Не казку-мрію, а дійсність здобуту твердою волею своєю, першою працею духа творитиме у Києві князь Ярослав! ..

— Царство «Пресвітера Іоана», сплетене з Мудрости, Правди і Любови! ...

Най же стане тоді з ним на прох те Прокляття Перунове!

Небо на сході всміхається князеві ясним усміхом Світа. Зоря Вражання перлиною білою тремтить... І довгим поглядом спочив на ній зір Ярославів. Любить князь зорі, що з хаоса винесли, але хаосом більше ніколи не будуть...

І хвалою вічною озивається серцем Ярославовим улюбленні його вірни зі Святого Письма, — про Божу Премудрість:

— «Коли круг земний ще не був закреслений, а безодні водні не були ще створені — Я уже була...»

І відкладає князь «Руську Правду», бере новий, блакитнавий аркуш. Вправно й швидко креслить — відноченок бо є переміною праці! — планш храму Святої Софії — Премудрости Божої — царства Божого нерушимої стіни...

На «тріумфальній арці» храму — так само, як і у церкві Золотої Брами мусить бути зображення Благовіщення.

Бачить у духу цей образ князь: Пречиста — ясна і міжна, як перлина — Зоря Вражання. Перед нею ж Архангел, з жезлом мандрівника...

Доки бо не знайдуть сталого дому свого у Премудрости Божій — мандрівниками є лише люди на шляхах життя...

І, від брами, до вітаря святині Київської, най кожаній, хто у Київ увійде — відганяючи Прокляття Перуново — словом Архангельським вітається з землею Київською:

— Радуйся, благодатна — Господь з тобою! ..

НА ЯРОСЛАВОВОМУ ДВОРІ

Красою-видиною, немов утвореною з весняних хмар, стали на Київських горах княжі палати. Приглядаються уроді своїй, відбиті у синяві Дніпра-Славути.

Нинішній князь, Ярослав, перетворив давній Володимирів «терем на горі» на «великий двір Ярославів». Коло Десятинної — «у Дивів» — церкви розбудував його.

Звикли уже княжи до мармурових «дивів»; «дівами», також, зве люд посполитий мармаряних богинь, старо-грецьких, що привіз з Херсонесу Володимир-князь та постановив на широкому майдані «Бабньому торязку». Від тих же такі «камяних бабів» — богинь старо-грецьких, має назву свою торговця.

Не викликають уже зачудовання князи і мідяні квадриги, що прикрашають київський форум — площу «народньої ради».

Однаково звекає людське серце й до пишноти-багатства й до бідниужденної. І однаково — до обох баїдужків.

Але нові, різблені, прикраси палат Ярославових, та мозаїка — «мусія» з марморів, фіялового, рідкого, порфіру, слонопішні й кольорового скла — майже як самоцвіти дорогоцінного, вбирають очі не тільки київських «невігласів», що з шику до шику ходять, тимлючи одно лишнє з Володимирових навчань, що

— Русі веселіє єсть пити.

Лині бо слова князя мудрого як крізь сито дірчає з памяти й розуму на вітер пустили.

Київському люду здається: райською радістю є жити в Ярославових палатах. Во віки у цих розкошах не збудився б, журити-туги не зазнав би. А отже — як вечір імлистий задумана, як підзмок, що скарб золотого листя по вітру розвіяв, сумна сидить під віконцем донька Ярославова, молода Настя-князівна.

Немов не до шлюбу з угорським князем Андрієм статки готується. а у черниці піби має йти — до Свято-Іриненського, нового монастиря. що Інгігерда-Ірина мати-княгиня щойно поставила.

Линє журливий погляд дівочих очей, шукаючи і не знаходячи собі розради. Линє гец, аж за «Перунів пагорок», що давно уже на ньому требище «калів»-богів поганських звалено.

Даремно тінить молоденьку князівну колишня хова її, Борічева*) боярина, Орина. Про турнір — «збройну кольбу» — Ярославні нагадує. По-перше**) бо на Ярославовому дворі ця лицарська забава відбулася. Схотіли лицарі-чуженини бойовою своєю зручністю майбутню володарку свою потішити.

Не слухає Настя-князівна хови-Орисі.

*) Борічи — славний київський боярський рід. Р. 954. це наймення згадується між посланим князя Ігоря до Царгороду. По найменню цього роду звалось й урочище «Борічів тік» або «Борічів павіз».

**) Р. 1150. відбувся в Києві на «Ярославовому дворі» перший на Русі-Україні турнір «з уграм».

Зажурилося дівоче серденько. Майже дитина ще Настя. І лячно дівчаткові. Чуж-чоловік їй наречений Андрій-коротенко. Вродливий — то правда. Але ж такий смуглявий з лица, мов з мосянжу відлиту. Очі ж, як у циганина, вогнями-іскрами грають. Чорними зіринками-спокохами виблискують.

Як з таким сам-на-сам замишлитись? Ціле життя невідлучно одним путем іти? — І пурпуром нашіть личко дівоче. А серце журиється-пече:

— Покину татка і неню, сестер-подруг... Може навіть і хову-Орису?

А Київ рідний... Київ, де люд у багрянці та наволоці ходить, коней-мимоходів*) золоченою збруєю кульбачить, на сріблі-злоті під голос гуслів-свірелей ість...

Чи ж бо є в світі місто, що б столяному Києву дорівнялось?

— В ньому і раби у панистах та золотих гривнях-пашийниках ходять.**)

І пече Настинє серце туга-журба по рідній. — Чи ж зійдеться знову з сестрами?

Одна бо — до Франції далекої відда-лася, там на королівському престолі сіла.

Друга — на півночі володарить.

Третя — за вікінгом-героєм Бог-зна куди подалася. Так зникла, немов підводною царницею стала.

Настя ж до угорського краю, за Карпатські гори — далеко! — по-мандрує.

— Життя — не танок-хоровід... — зітхає хова-бояриня. — Не розсиплються лукою зеленою квіти-подружки, щоб знов вінком заплестись. А в ньому — рука руку тримає, голос голоса наганяє. І то вкуні струмочком біжать, то одинокою хвилькою котрийсь вирветься, вгору вишліггне дзвінко, щоб розплінутися легкою хмаркою.

Журливий погляд Ярославни спочив на діброві, що постелилась далеко за замкову гору, ген, поза «двір домашників», грецьких церковних співаків, вивезених з Візантії.

В тому гаю князь Ярослав звелів збудувати майстерні чужоземних мистців. Понад усе полюбилає йому східня «перегородчаєта смаль», оздобні «поливняні плити» та «мусійне діло», що «по камінню склом вишыває», візерунки предивної краси викладає.

Зацікавлений тими дивами князь звелів недалеко від власних палат поставити майстерні. І не минало дня, щоб мистців мусійного діла не відвідав, не приглядався, як ллють струмочками, немов мед барвистий, скло текуче до золотих цільників-рамок, або як стукавільє скло на дрібні кісточки-мусію крають.

Настя-князівна з дитячих літ до тих майстерень ходить з татком охоче. Тішилось дівчатко: гадало, все те лише їй на забаву ладять.

Особливо ж любила Настя майстра Ільмара***) — того, що на зріст

*) Мимохід — кінь, вичищений виступати завжди враз обома правими та обома лівими ногами. На такому коні дуже зручно і спокійно їхати (що знаю з досвіду).

**) Так запевняє автор з XII століття.

***) Ільмар — ім'я майстра, якого підпис було можна прочитати на деяких політичних плитах при розкопках у Десятинній церкві.

і не величкий, але таку велику, кучеряву голову над «блискучими забавками» схиляє.

Настя певна була:

— Ільмар — не звичайна людина! Може він з «кроснят-дрібнюлюдків»? Тих, що то під землею живуть, там злото-срібло коють, самоцвіти з земних глибин добувають?

Ільмар, правда, сміявся з цього. І «кроснят» «тролями» звав. Але ж так докладно все про них знав, що сумніву бути не могло: певно серед них він виріс і з дитинства жив.

— Тому й нехрещений Ільмар, — гадала дівчинка. — До церкви Божої не ходить, а до Торового капища, що над Дніпром стоїть, не далеко від «Хрещеного потоку». В тій поганській святині з давен-давня варяги-чужинці присягали, коли укладали умови з киянами. Але поганин чи троль Ільмар не боявся приходити майже що вечора під «грушку благодатну»*), що з могили мучеників-християн Теодора з Іваном виросла.

Настя добре знала цю давню подію. Стільки бо разів про неї від хови-Ориси чула.

І, заплюювши очі, викликає в уяві Настя-князівна свої дитячі згадки. Ось, маленька Настя збирає червоні в середині, як вино запашині, солодкі грушки. А хова-Орися під деревом сидить. На стовбур Ільмар сперся. Не говорить. Лише на молоденьку — тоді! — боярину красуню дивиться. Потім спустить очі і немов про весь світ забув.

— Чому «благодатні» ці грушки, Орису? — Не тому питається Настя, що не знає, а лише щоб почути знов знайому, давню, правдиву «страшну казку».

Тим бо й цікава вона, що все Настя наперед уже знає. Ну, і лячно. Але те страхіття дуже, дуже давнє. . .

Слухає мала Настя про Теодора з Іваном, що були тато і син, і християни обидва. А у них грушка росла коло хати — от така самісенька, солодка і червона.

Коли вечоріло, старий тато, Теодор, сідав у холодку під грушкою та й молився. Тільки ж знав він всього одну молитву:

— Радуйся, благодатна, Господь з Тобою!

— До святої Софії, Премудрости Божої, молився! — каже Орися. А люди те чули. І прозвали грушку «благодатною», бо все те слово під нею лунало.

Бачить Настя-князівна, як сидить вона, дитина, на траві. У подолку грушки тримає. А коло стовбура Ільмар стоїть, слів Орисиних слухає, очей від боярині не відриває.

— Одного ж разу — на Спаса, — підказує Настя, — принесли Теодор з Іваном грушок на бабин торжок.

— Саме на Спаса, ластівочко, — притакує бояриня.

— А на торзі Перунові жерці своєю наговореною водою нові овочі кроплять. Дійшли й до Теодора з Іваном. А ті не дають.

*) Грушки «благодатні» дуже розповсюджені були в Україні, особливо на Полтавщині. В середині були цілком темно-червоні, ніжні, солодко-кваскуваті і пахли вином.

— «Отруйним овочем народ морять!» — гукають жерці. — «Кро-ню вудвудовою*) грушки напоєні».

— «Присягніть на Перуна, що то — не правда!» — Але ж Теодор з Іваном поганської присяги не приймають. Люд кинувся на «християн-травничів» і до смерті забили обох. Коли ж забили — заспокоїлись. Навіть згадали: — «Добрі то люди були! І нікому не шкодили». — Зібрали пошматовані тіла й на місці, де вбили, могили викопали. Та й поховали обох. А хлопійко один знайшов цілу грушку з тих «благодатних», що люд їх розкидав і потоптав. Хотів було зісти її хлопійко. Та ж люд не дозволив. У могили її до скривавлених тіл поклали.

— І з неї це дерево виросте, — закидає боярнина голову, на грушку високу дивлячись. А між вітами — зорі золотими овочами райськими сяють, райську росу — зоряні сльози — з вій промінних на землю стрінують.

— Святі були. . . — На крилах легкого зітхання вилітають тихі слова з бояршинних уст.

— Тому й стерпіли люту смерть. . .

І несподівано Ільмарів голос від стовбура луною відгукнувся:

— У великому натхнення мали. . . тому і у малому вірними лишались, — по своєму віддає хвалу богові поганин.

Ті слова запали Насті у дупку мов закляття. Здавались таємні — як наговір, а гарні — як пісня.

І раптом імлою згорнула і хмарою розтанула жура.

— Ільмар щось знайде, що з Києвом і родом мене звязало б!

Встала Настя. На душі проясніло. А дзвони Десятинної церкви всі враз хором-радою озвались.

— «Зроби дзвін! Зроби дзвін!» — вибивають поважно великі. А малі, часто, дрібно починають: — «Дзвін срібний! Дзвін срібний! Срібний дзвін!»

Князівну мов промінним натхненням заллю.

— Дзвін слави невмирущої! Хай же лунає його голос аж до найдальших країн, де володарять Настини сестри. . .

Про мудрість Ярославну співатиме він, про ласкавість та добрість Інгігерди-княгині, про красу стольного Києва прекрасного. . .

Майстер Ільмар на слова князівни Насті всміхнувся.

Великою головою своєю у гриві буйного волосся притакнув, коли Настя згадала про давній вечір той,

— під грушкою благодатною!

коли слово Ільмарово в душу Ярославнину запало.

На торбинку, що коло поясу на золотих ретязьках причеплена, сягає Настина рука. Але Ільмар поглядом стримав цей рух.

— Не турбуйся цим, ясна князівно! Я і за володарів багатший. Більше бо дає моя рука людям радості і потіхи, як прийняти може від них дарів. Думку творчу я маю. Можу втіляти мрію, коли її мені хтось звірить. Моїх же мрій чи згадок відняти у мене ніхто не може.

*) Вудвуд — стара назва птаха удода, що в Україні вважали його за зловісного, лихого. У мусульман же він є «вісником архангела Джебраїла» (Гавриїла) й приносить щастя тому, хто його побачить.

І глянув знід сивих нині, навислих брів на боярину Орицу. Глянув як тоді, коли вона про грушку «благодатну» ввечері розповідала.

Не день, і не два тавить Ільмар на вогні срібло і крицю. Плавить мідь-руду, то золотого ясне. Мішає, додає, плавить, варить і знову мішає.

Глибоко у землю вкопану форму ладить. До неї розмечену до білого гарту мішанину свою лєє.

А на дзвоні готовому, твердому виводить хитрими знаками таємні руни. З ними як напис «руським письмом» переплітає.

І майстрові думки творчі навколо Ільмара легким роєм працьовитих тролів вються. Срібними іскрами мрії його кують.

Що йому біжне життя? Що самотність? Чужина, чи здеформоване тіло, в якому живе крилатий, вільний дух!..

І не впануть його давні мрії колишні про красу чужеземки-боярині, що перецвіла обіч нього — не для нього. Вправна рука вирізблює на дзвоні гасло далекого вечора, що вилетіло з серця, переповненого солодкістю неадієсних снів:

— Шукай надхнення у великому, будь вірний і в малому!

Щирим золотом — як надхнення — сьвітлим напис кладе. А слова «будь вірний» з кріпці до снуга загартованої виводить.

І як скарб дорогоцінний везе з собою Настя-княгиня до Карпатської Землі Ільмарів «срібний дзвін», сьвітливий та ясний. Везе і грушку «благодатну», що власною рукою з крісатого «дерева дитячих згадок» зірвала.

Як дитячі роки солодка вона... І як дитячі роки не дасться їй зберегти...

— Засаджу ж зеренце у далекій, незнаній країні... В землю нерідну сні дитячі свої засаджу, щоб рідним той край мені став...

І довго княжила Настя-княгиня у землі, що стала їй «своя».

Як мрія ніжна була Ярославна, як оспів щедра та добра, лагідна як вечір серпневий, що про нього напередодні весілля своєї згадувала.

Коли ж вдарила для Насті година земна остання, не вмерла смертю Ярослава, як не вмирає ніхто, хто мрію понад життя кохає.

Спить Настя-княгиня в Карпатах. Бурі зірвали з високої дзвіниці важкий «срібний дзвін», завішений на згадках минулої слави. Впав, і у землю ввійшов старий дзвін. Все бо земне до землі повертає.

Але ж тролі — думки творчі мистця Ільмара — її там, в глибинах земних кують іскрами-молоточками по серцю дзвона, щоб не заснуло навіки старе гасло: — У великому надхнення шукай, будь вірний і в малому!

І вітер вільний, гірський далеко-широко кидає відгук давнього гасла.

Де спить Ярославна — того не знає ніхто. Годі бо знайти стежку до чужих мрій!

Лише раз на рік, на Великдень — кажуть люди, що вміють розуміти голосам лісу, — будить Настю зо сну сирага по славі земній, по життю.

Тоді «попахав» Настя грушку, що з могилки «до кінця вірних у малому» принесла. Не засадила бо княгиня Андрієва своєї «благодатної». Бо не зівяла і не всохла та грушка. Так і лишилась живою та свіжою. Як згадка про дитячу радість. І поклали Насті на груди, до тру-

ни предивній той овоч, що пахнув кадиллом, медом і розораною весняною ріллею.

Аромат життєвої сили землі не дає Насті смертю померти, лише вколисує солодким сном.

А вітер Карпатський кидає луноу-відгомін давнього гасла:

— У великому надхнення шукай, вірний будь і в малому...

Брате, чи чув ти той відгомін у серці своєму? ..

Приморською меєю над суворим Балтом росла молоденька Рогніда, донька Рогволодова. Як хвиля морська — вільна, як ранок весняний приваблива. Як справжня Норманка — незнаючи над собою жадного папа. Бо ж і сам батько, Рогволод, Вікінг вільний, сміливий пинався донькою красунею. Радів, бачучи Рогніду свою нескротною — як море.

— Варязька кров! — всміхався з під сивого вуса. І сам доньку навчав општею володіти, мечем шермували, у бурю — хуртовину на морі власноручно плахтою-парусом керувати, без страху, твердо і справно мореплавцям розкази давати.

— Хто дістане за жінку Рогніду мою, — всміхався Роговолод, — дістане бойового товариша — друга, дорадника розумного. На княгиню, володарку Рогна моя вродилась, не тільки на матір княжого роду, господиню дбайливу.

І недосажною, як небесна зоря, видавалася юнацтву Рогніда. Тільки мріяли про неї, слухаючи співів, що ними скальди*) Рогніду величали.

Та ж високо верховіття дубів до неба підноситься, а й з них листи паде на землю...

Високо по під небом хмари плывуть, та ж на землю дрібним дощем проливаються...

За самого бога Одіна радий би посватати свою доньку Рогволод. Та ж, видно, пиха вікінгова богів уразила.

І не довго, зіпд срібного вуса, всміхався Рогволод. Тяжка година прийшла на грізного вікінга. Ще тяжча на Рогніду його молоду.

Прудкіше за вихора-бурю вшав на Рогволода київський князь — Володимир. Вдарив, грізничий, як громи небесні. Не на хвилях бо морських, — сухоніж, на твердій землі довелось битися вікінгові.

Статечно билися богатирі лівнічні. Як Тор,**) кресав молотом боєм смерть Рогволод.

Та ж пробилася година вікінгова. Виповнилась доля Рогнідина. Так вирішила доля богів...

У нівець пішла, димом розвіялась, — слава Рогволодова... Рогніду ж молоденькою, що впала в око Володимирові, за дружину позив князь Київський, ласку бранці — переможений проказуючи. Міг би просто, як невілннці, їй розказати, щоб на порозі одрини***) його чекала на волю переможця свого і папа, — вогню хатнього, вкупі, не розпаливши, вина посвятного не розділивши. Косу розилетену вином з олією не покровивши.

Гучне та веселе було весілля у стольному Києві. Та ж Рогніді тризною поминальною воно уявлялось.

Чом не дали їй боги до Валгали†) з бойцями-героями увійти! Радіші, як на Київському престолі сидіти, випливла б у море широкі

*) Скальди — скандинавські співаки-кобзарі.

**) Тор — бог грому і блискавки.

***) Одрина — спальня, старо-укр. слово.

†) Валгала — Норманський Рай.

Рогніда — на похоронному тому кораблі, що тіло вождя-вікінга на вічність везе. Самітний, без мореплавців-гребців, без керманчга з оком вірним, недрімлим. Тільки бо дружина вірна, або донька-сирітка сміють у останню ту путь з мертвим вікінгом пуститись, що б неї — до живих — більш ніколи не повернути. Синам бо не літь на смерть від власної руки йти, коли можуть впасти у почесному бою, за рід свій, за славу, за край...

Тільки вдові, або доньці-сиротині належить у широкому морю лежати мертвого підпалити, собі ж серце мечем пробити й у вогні болісти своїй згоріти...

Та ж не судилася Рогніді ця слава путі останньої. Самоцвітами-перлами, замість сліз, прибрана, мусіла на столуванні славному княгинєю сидіти. Меди-вина пити, лебідя білого перша «порунити», пісень весільних слухати... І не був би їй нелюбим Володимир. Все бо мав Київський князь: з обличчя — ясний, мов те сонце радісне, зростом — мов тополя — високий, стрункий. Брови — соболині, очі — соколині.

Та ж, коли б не «з розказу» любити його! Коли б не як здобич взяв він Рогніду, а як нагороду за славу боювну здобув горду норманку!

І очей не підєодить на князя-дружину Рогніда. Ворог він їй. І таким — на все залишиться. Сила й кригу на півночі дикий проломить. Але квітням весняним криги студені не вкрне! І коли надійшла та хвилинка, що по давньому звичаю молода мужа свого має роззути — затиалась Рогніда. Лише кинула їддю отрути наповні слова:

— Не літь ми, князівні, роззувати сина Малуші — рабині! Не літь ми роззути рабинича! —

Аж зблідли присутні, що смерті не раз і не два просто у вічі дивилися.

Володимир же тільки очима блиснув. Рухом руки звелів вийти всім, до останнього отрока — постельника. Сам на сам з княгинєю молодію лишився. І така принадна йому непокірливою гордістю своєю Рогніда, як жадна красуня — слухняна ще досі не була. Тільки ніч знала, що між подружжям сталося. Але до «дому жіночого», жінок — конкубін та бранок — красунь, що на вітку князю з країв найдаальших привозили — Рогніда не увійшла.

На Стугну — ріку, де городище Васильків, — коло Києва столяного, відвезено Рогніду. Не схотіла з собою брати ні дівчат покойових, ні мамок та няньок, як було у звичаю. Тільки старих своїх слуг — що з батьківського дому ще лишилися, — собі попрохала.

— Сама хочу бути! — з князем-дружиною розлучилась. — Най жалобу по батькові у самоті відбуду. Велика жалоба моя — багато місця потрібує. —

І не розгиснулися Рогнідині уста. Ані слова, ні нарікання — жіночим звичаєм, — з уст не зірвалось. Ані луки зелені Васильківські, ні тихі левади, ні пагорок Перунів, що божницю Перунове над краєм підносили, не бачили сліз Рогніди-норманки. Аж Стугна-річка дивувалась. Вона бо стільки сліз дівочих у безвість змила! Не одно і не два тіл дівочих у хвилях своїх похоронила... Гей! Хто, як річка знає горе дівочого серця, сльози жіночі та болість кохання зломленого безжальною долею!...

Тільки мовчки ходила, самотня, над Стугною Рогніда з обличчям байдужо-спокійним, як у мерців, що для них маріотою є все по-земське.

— Застогни, заплач, — радила річка тихенько. — В стогоні бо — життя оживається. І в болісті є сила життява... А в мовчанню... як в пустині лише смерть...

Та ж серце норманське — за камінь певніше, за скелі твердіше, за пустиню налікіше у завзятості своїй. Його не примовиши, не прихилиши, не змягчиши...

І заплакала стоґоном — стоґиучи доти тиха річка. З тої доби «Стугною» її звуть. Дівчата ж Васильківські вночі уникають над берегом Стугни іти. Хто ж, не знаючи, зі Стугни нап'ється — сумом серце своє наллє. І понесе його життєвою дорогою, як келих тяжкий, що ледви двигати можна.

КИРИЛО КОЖУМЯКА*)

Спустили голови бояре. Не сміють на князя Володимира очей піднести. Розумом бо бажать, щоб розказ княжній біді-горю кінець поклав. Таж серце каже:

— Як бажати, щоб батько власну доньку на смерть виправив?

А Володимир схилився чолом на руку. Вуса кусає. На скроні життя бється, кровю чорною наливається.

Мовчання вагою невидимою навалилось на світлицю княжу. Тінню-сумом вицвєрт її наповнило. Тільки іскрами, з пів-пїтьми кидають алмази-діаманти, що ними Панагія**) на княжих бармах***) прикрашена. Немов на княжих натах слюзи горять, не очима вронені, а з серця самого ніби вони виривались.

— Най же станеться!.. Аминь! — перехрестився князь. І підшав грамоту. З крісла встав — як мерлець з гробу, — білий весь. Рука не чує як сувої згортає. Не бачить око «печатників», що нечутно саянцями ступаючи, кулю зеленого воску до грамоти привішують. печаткою-печемками її сплющують, образом Володимировим і з тризубом його віск «знаменають».

Припечатана доли князівни Горислави-Людмили†), доньки Володимирова; завтра, чим світ, пійде офірою — за Київ стольний, за люд хрещений, за край Київський, — на поталу стане змієві лютому. Загніздився, окаянилий, в Дніпрі ясному. Чорторій хвостом поганим крутить-скаламучує. Пустонить край доволіниий. На Київ стольний отрую дихання свого кидає. Поместь-мор на хрещений люд напускаючи.

— Дай доньку — відступлюсь! — дев'ять паццями своїми озивається. Воювати ж з ними — як з долею! — Не сила. За скелю її залізо твердища шкіра луската. Ломлеться зброя об ню. Дев'ять голів вогонь мечуть. Слипою-отруєю кидають.

Виходив вже й Ілля Муромець. Та нічого з Цмоком не вдіав нін: як вихорем листя осінне, відмів подих Потвори славного витязя.

— Доньку дай — відступлюсь! — і нічого не слухає Зміїще. Всіма дев'ятью паццями людською мовою озивається.

На сонці, на піску Дніпровому вигрівається. Очі-щилини заплющив. Іслацнув зубами — немов на колодку паццу погану замкнув.

Очі виплакала Анна княгиня Володимирова. Світу Божого не бачить, — пїтьмою чорною став. Таж не сміє словом благальним за доньку заступитися.

— За долю бо люду Київського іде!..

Тільки Людмила††) князівна не плаче, не ридає, не журиться. Няню Ївпраксію словом ласкавим підбадьорює:

— Чи ж гадави, няню-голубко що Змії за милосердя Боже дужчий?...

*) У Києві, під Андріївською горою, є її донині вулиця, що звється «Кожумяки».

**) Образ Богоматері.

***) Барма — широкий комір на спосіб пелерни на княжому зодягу.

†) За княжих часів давали два наймення: «церковне» і «мирське».

††) Князе, ще перед світовою війною твердо вірили, що Святий Володимир має доньку Людмилу. Це наймення було дуже популярне у старому Києві.

— І, як до свята шлюбного, шати-оздоби приправляє:

— За друзі дуну кладу! Не лізь же мені дівкою-чорнавкою іти...

І підніззя перлове з лариців дорогоцінних виїмає. Намисто смарагдове з коробиці самоцвітами прикрашених витягає...

Ой, не хмара чорна облігла Київ-столийний громовицею-югою*), бу-рею небо радісне затягаючи! Не печеніжин — ворог лютий, не орда половецька погана зі стенив на Володимирове місто насунула...

Біда щира на Київ прийшла, ще й на князя, на Володимира.

Раннім ранком заплакали дзвони Десятинні. Лаврські їм риданням відгукнулися. А з княжих палат, пишних, мармурових, провід вирушив урочистий, та не малий...

Не на свято-празник провід той ішов... Ох! не на свято, не на радісне...

Попереду хор співає жалібно. За ним — в ризах чорних, — духовенство погребіння творить, димом-ладаном аж сонце Боже при-тмаруючи...

Не домовину — корсть на санках везуть, як звичай давній велить, взимку чи влітку — однаково.

Молоду Гориславу-Людмилу ведуть, як під зоряну, в чорних шатах перлами низаних. Біла личком князівна красуня молодесенька. Як та лілея-снігоцвіт, що в руці Людмилиній коливається.

Володимир князь і з княгинею, в «шатах смирих», жалібних виступають повагом, з родом княжим, з дружинниками вірними. А за княжим двором, за боярами — люду ж, люду хрещеного! Всі князівну в останню путь відпровождають, за любов її щирю пошаною дякуючи. Тільки няні Евпраксії серед люду нема. Не має старенької і серед бояринь.

Стрімким спуском**), що за княжим двором від хреста Апостола Андрія***) починається, кваниться Евпраксія на «Боричів взвіз», до хатини малої добивається. Відчиняє двері стар-чоловік.

— Не турбуй, жінко, сина стуком-грюкотом: працю нилу кінчає він, та ще й кваниться.

Аж на одвірки сперлась Евпраксія. Зітхання з грудей на волю пташкою вирвалось.

— Дяка Пречистій! В дому Кирило!... Я прохати іду...

— Де ж би був? — дідуган плечем знижує. — А прохати — злий час, жінко, вибрала: шкіри мене мій Кирило. Двадцять враз виминає їх: на сиринці-ремені — цмочице пими вязати.

А з світлиці — голова розкуйовджена виглянула, працюю квалібно розумянена. Дитячим усміхом обличчя освітлює.

— Нема коли! — до няні озивається. — На Змія час!

Та й з хати вибіг вже. Біжить-летить, на ногах міцних коліваючись. Жмут з сиринці ремнів на рамено закинувши. Навперейми бере — не до проводу.

А з Дніпрових хвиль — голова підводиться. Немов кінська велика,

*) юга — сухий, гарячий вітер (старе слово).

**) «Спуском» звалися в Києві дуже стрімкі вулиці з гори додолу.

***) Легенди говорять, що св. Ап. Андрій Первозваний поставив хрест, де нині Андріївська церква.

а зелена — як жабяча. Чорні губи язиком роздвоєним облизує. Та ще дві голови, за першою виставила.

Кишув ремні Кирило на березі. Підтяг очкур, на руки плюнув, погами вперся в пісок.

— Миритися чи битись? — Змії глузливо озивається. Сам не ворухнеться. Лише кінець хвоста, як кіт сердитий звиває-скручує.

— Де вже з тобою, з поганим, миритись? Битись іду!

Але Змії аж сичить від сміху.

Лінощі розморили мене. Бач, день ясний якний... Тільки лежати та грітися!

— Я тебе підведу! — до Змія Кирило наблизився.

— Чи ж подумавеш? Ліпши за тебе були...

І вигідніше на піску вкладається. Таж не витягся ще, як вхопив Кирило за шкіру лускату. Мис в руках, як ті шкіри волові. Спочинь Змії. Спинив хвилі хвостом. Високим стовбом вгору воду метнув. Всі дев'ять голів на Кирила намірює, вогнем дихає, отрутою кидає.

Таж дмухнув Кирило, напружився. Дмухнув вдруге — й відхилив вогонь. Отруя Змієві на лані когтісті дощем падає. Реве Гад, як сто турів ранених. Не від болю реве — з гніву-ганьби некучої.

А з гори співні на діл вже стеляться, ладаном повіяло, близько провід!

Кирило сиріцю вхопив, «у три ременя» міцно скручену.

Розмахнувся вільною рукою. І накинув на всі на дев'ять голів. Таїі затяг петлю. Аж Гад очі вирячив. І впав у воду. Немов гора обвалилася. Захронів, захарчав — і по Гадові!...

Вихопив піж Кожумяка, що ним шкіри від міздри обчищує. Розпоров Змієві черево. Шкіру стягає міцну, лускату:

— Буде дружнін княжій на тарчі-щити!

Та вже люд хрещений Кирила обступає. Володимир наперед викрочив. Словом ласкавим до Кожумяки озивається:

— Не знаю наймення твого, ні роду-племени. Але кличу тебе, богатиру, до столування. Людмилу-ж, князівну-доньку, за дружину, нереможче Цмока, дістанеш...

Пизенько Кирило князеві вклоняється.

— Не карай, ясний князю, за слово зухвале! Не богатир я, — смерд простий, нечесаний... За ласку володарську твою — спасибі тобі. Але ж князівну піяково мені за жінку мати!

Показує руки мозолисті:

— Де ж князівні таку руку подати! І з ганьби-упокорення смертю загинула б донька твоя, коли б довелося їй кулешу варити, смердову одягу випрати...

— Не потрібуватиме! — всміхається Володимир. — Відпипи бо боярином ти станеш...

— Бояр маєш, княже-господише, й без мене безліч! А Кирила Кожумяку одного. Чим був — тим лишуся, ясний володарю. Коли ж княжою ласкою слугу свого обдаруєш — прошу милости цієї: щоб оселя моя — доки Київ Київом — Кожумяками прозивалася. Щоб рід мій про те памятав, з якого кореня вийшов... й чим лишиться навік — хоч би й як ласка князя його обдаровувала.

— І знов на ігрища? — вдарила руками об поли вдова Янка.

Та ж молодий Ізяслав, — її одинак і старечого віку потіха, — тільки шуснув взористою «в розметні трави», лудою. І зелені його саянці квапливо замиготіли вузькою стежкою, що до бору бігла.

— Тепер вже до ранку Божого його не побачиш! — хитнула головою старенька. — А прийде — хвалу Богові та сонцю виходящому не віддавши, спати завалиться. Як той кіт! Тьху! — сплюнула з пересердя. А серце стиснуло знайоме почуття: гіркість терпка, сум безприсвітний. . . Така туга-жура, що краще б і не жити!

Пішла коровам на ніч сіна покласти. Та ж доглянула: барило коло крипиці, що розмочити поставила — порожнісеньке.

Наважила води, піднесла дерев'яне відро. Великі краплини з нього дзвінко у чорну глибину скапували. І перехилила враз до порожнього барила.

Та ж, чи занадто відром патиснула, чи барило ветхе було, тільки ж вся вода студеним потоком вдові на босі ноги плеснула. А кленки з барила — всі враз розсипались.

— Ой, леле! — зойкнула Янка, обтрунюючись. І ще дужче досадою серце занеміло. Струсила ще раз руки — добре, що хоч одежу не замочила! — розставила кленки понід плотом і попрямувала до хати.

Постояла на порозі. Ще раз по обієстю оком кинула.

Кожани, нечутним летом, почали вже ткати ризу літньої ночі. Небо зорями завітчалось. Зітхнула стара. Взяла помацки кукиль з комори. І повернула до двору.

— Сяду в стаїні! Все одно: крім німої тварини не маю до кого й словом живим озватися. Самітня — як та грушка-дичка при дорозі!

В стаїні ж — двоє коників молоденьких. Най же до людини звикають! Разом бо й вік вікувати й хліб святій щирою працею добувати. . .

Сукала нитку, куняючи під каганьчиком, що над цесбром з водою повісила. А жура ще дужче серце тисла. Думка за сном бігла.

— Не буде з нього доброго господаря! Ох, не буде! —

Он, бачить його в дусі, як до лісової галявини поспішає. Здалека заграва від смолою облітої ватри бє.

— Ніч Кунальська! —

Від співу аж бір гудє. Чорні тіні — мов біси біля ватри метушаться. Інші — коло заточують, за руки взявшись. Крізь вогонь стрибають, на мить, черленим летом, мов жар, запалають — та й згаснуть у темряві. . .

Де ж би в таку ніч Ізяслава в дому затримати? Завзятій до танцю — хоч у гудці віддавай! На Добронігу, дівчину чесну, до праці беручку, що мати для сина нагляділа — її дивитися не хоче.

Немов зачарувала його та Олодара рибаљчила. І таки, правда-істина, що без чарів то не обійшлося. Ніякої бо краси стара Янка в Олодарі не бачить.

— Смуглява та чорна, мов пекельним вогнем опшмалена. Та тими

зубами білими — гейби у вовка — раз у раз у тому сміху безнастанному виблискує! А в очах — у кожному по сто бісів грає!..

І батько Олодарчии не тільки рибалка, а таки ще й наузник справедливий. Всеке тобі слою знає: чи то зубну болість зарікти, чи рану загоїти, чи кров заговорити — все вміє. Ще й зіліїник не аби який. Всяку рость та силу в ній вкрити відав..

На Дніпрі, не як інші рибалки, в день, але ж нічмо «на світло» рибу надить! Люди кажуть: «З русалками знається!»

І таки ж достойтно так. Коли бо на Почайні оселився — ніхто жінки-дружини при ньому не бачив. А дитинча-немовля — Олодарку малу — в хаті годував.

— Русальчина це дитина — не інакше!

І вона це Ізяславові поробила, що до танців такий він завзятий.

Зітхає над кужелем стара Янка. Тріщить каганець дрібними іскрами бризкаючи, коли нависла комаха жовтавий вогник своєю смертю пригасить. Пирхають сніт коники. Морить сном стару Янку: натупається бо за день Божий!

А у пів-дрімлі встають образи давно минулі.. Молодість незабутня — як щастя! Як щастя — не тривка!..

І не чуєшся — а вже відлетіла вона. А, здається, так недавно — цією ж самісенькою стекечкою! — й сама Янка на ігрища Купальські бігла! Ой, літа, літа, молодечі! Якими путами вас сілутати, звязати? Щоб не тікали ви так швидко! Якими чарами вас зачарувати-спинити?!

І ще нижче хилить біс Унний зморену сном голову старої Янки..

Не від літньої ночі, гарячої, нянкої — від загадок тих далеких, молодечих, аж варом обдає стару бабусю. Аж у скронях гуде, обличчя палає, світ у сяйві сліпучому пропадає. Сама ж Янка — не баба беззуба, а красуня весняна — аж щастям-радістю горить.

І справді: горить!

Не вчула бо за думками журливими, що у сон радісний перейшли, як мала іскра від кагальничка відскочила, на сіно — як порохня сухе! — впала. Золотою питкою на соломі підтілки перекинулась. Вогненною гадючкою побігла. Та й в одежу Ягичну сховалася.

Коли ж із ігрищ пригнався Ізяслав, з друзями та дівчатами переляканими, заграву пожежі вглядівши — попідом лягла вся оселя. З замозянього господаря сиротою — вбогим Ізяслава зробивши.

Та ж не статки-мастяті гіркими оплакував нездара сні, а смерть материну, що до неї ігрищами-танцями довів стареньку.

Димом-марою розвіялись веселощі Ізяславові. За ніч осінню, стогну став похмурніщий молоденький!..

Тільки цінок з грушки, що коло хати обвуглилась, взяв бідолаха. Та біса Унний, невидимого. І подався до Лаври Святої — миру душі порожній шукати.

Братом Ісакієм ставши, в пещері оселився.

— Не гідний я, з багниська світського ледь-ледь вирвавшись, до чесної братії сопричен бути. Най святою самотою серце очиститься, мовчанням дух просвітлиться!

І благословив отець ігумен брата Ісакія на «подвиг мовчальний», на життя пустинницьке, в удолі зеленому, що аж до Дніпра-Словути

розливається. Але ж, від світу можна втікти, від людей відійти, турботи світу цього покинути. Та ж від себе самого як врятуватись?

Блакиттю небесною перед очима брата Ісакія Дніпро розливається. Міс кучерявими хвилями шум зелений женє.

Та ж відвертається від того Раю безвинного пустельник.

Біс Унінія долонями невидними очі йому заступає. Перед зором внутрішнім — духовим — образи минулого лише викликає.

До печері своєї увійшовши, сам власноручно, заложив камінням Ісакій вхід. Ляшив тільки віконечко маленьке, щоб ним тричі в тиждень, від отця ігумена просфору та воду приймати.

І все провину свою перед собою брат Ісакій має: нічого не спить, ранком встає, — закурений, з вечірньою тіною жалем йому душу, мов саваном, затыгає. Гіркість жовчі — за напій йому. Свята просфора — хліб пустельницький — попілом в устах розсипається. А біс Унінія — невідступною тіною при Ісакієві стоїть, світ Божий йому застуге.

У печері малій — бой великий іде, як на бойовиську ратному. Ще й нерівний бій. З одного боку — брат Ісакій бо стоїть, ще й з бісом Унінія за плечима. З другого боку, віконечком маленьким рій за роем військо Сатанинське горнеться. З сопілками, бубнами, гусями, жоломіями, з танцями-хороводами коло брата Ісакія кружляють, аж ранком паде чернець знесилений, непритомний. Тим тільки й тримався Ісакій, що пам'ятав: найдужче диявол нічною молитвою-співом перемагається. І співав поклони бючи, аж до втоми, знеможення:

— Живий у помочі Вишнього...

А біси, вже з Ісакія і на братію Лаврську сягають. Братам просфорникам муку віхолюю-замітілью у коморі закрутять. Пекареві тісто на хліб — аж під стелю зійде. Навіть і худобі безневинній — як гнус у Спасівку, — докучали.

Меж немає зухвальству нечистих.

На власні очі брат Матвій Прозорливий, що від Господа дар ясно-видіння мав, у церкві Божій, підчас вечірні доглядів:

Храмом святим ходить нечистий, ані хреста, ані кадила не жахаючись. Плащем взористим, золототканним загорнений. А за пасом — квіття «ліпок» натикано.

Іде проміж братією, в обличчя кожному пыльно вдивляється. Та й кине проклятою квіткою то в того, то в іншого. А з квіткою — сон непереможний на брата паде. І так знеможить, що з храму Божого тікає братія, щоб у келії сну грішному віддатися.

Що вже акафистів, що тих «страшних молитов» отці Лаврські з ігуменом своїм правили!

І раптом — немов вітром змело спокусу. Зникли із печері Ісакієвої біси-гудці, немов піколи їх там й не було. Аж в серці Ісакієвому надія ніжним паростком до життя прокинулась. Ані до тьми прийти не може: неважко ж до чесної братії прилучитись він зможе? На служби Божі ходить, що від них — сам себе відлучив, як негідного такої милости.

Згасив свічку зеленого воску, чорним оксамитом печері своєї обгорнувся. В серці, мов струна брентить:

— Світе Божий! Та який же ти гарний! — віконцем своїм красу

весняних садів Лаврських — місячним сяйвом облитих — вибрав. Саме перед весняним Св. Миколою було.

Та й забув, за радість в Бозі подяку Всемогутньому віддати. Дивиться лише — немов полерпне світ Божий побачив — й не пам'юється.

А біси вже тут: їм однаково, з жури чи радості спокусу викресати!

Розсвітилося світло сліпуче. Зникли в ньому стіни печері малої, лежаче вбоге пустельникове й книги мнозі, що отець ігумен брату Ісакієві понавосив пам'ятаючи, що:

— Не утримається корабель без цвяків, а праведніші без почитання книжкового.

Перед ченцем же — двоє юнаків стоять — як зорі сяють.

— Встань, Ісакіє, — озиваються. — Знайшов бо ти милість в очах пославишого нас. Зараз самого Христа узриши. Встань же та поклонись йому.

В щастю своєму не перехрестився чорнець. Впав, обличчям до землі схилившись. Крізь сльози блаженні ледви шепотить:

— Ёй, Господи, гряди! —

В ту ж мить від бурі реготів, вигуків, свисту та верещання аж земля здригнулася.

Печеря ж вщерть бісами переповнилась. Аж вся стежка, що нею отець ігумен «печерну братію» ходить відвідувати — повна нечистих, як листя сухого осіннього. Гавкають, хрюкають, нявкають... Хвости гадючі у повітря звисаються. Губи м'які над жовтими зубами кінськими паскудним усміхом морщать. Хоботи, роги, шні журавлині переплелися в мішанині огидній.

А лапи коїтисті у бубни бють, в тулумбаси вдаряють. Жаб'ячі паці на жалом'ях тоненько виводять. Ще й кожний з гостей неклика-них поровить ближче до Ісакія сісти, тісніші до нього притулитись.

— Сідайте, сідайте! — нових товаришів закликають. Ісакій нам буде танцювати! Він же мистець! Наш він! Наш! Бо на наш розказ, кому звеліли, поклонився!

І язики, як у гадів роздвоєні, уста мов кровю зкроплені, облизують. Повіки, мов у курки, білі, в червоних з радості обличчях підморгують.

Мнуть, задоволені лапи свої жаб'ячі, перетинкою між пальцями звязані.

— Наш Ісакій! Нані! — радісним хором гудуть. Поклонився, кому ми звеліли!

Та ж загато велика вже була зухвалість бісівська. І вступила сила, що з падії виросла, — у знесилене бісом Унінія серце Ісакієво.

Випростувався чорнець, аж нечисті, що на нього гронами поналипали немов грудки сухого болота обсипались.

— Господь моя сила: Кого ж настрашуся? — гукує.

— Найменню Христовому я поклонився — не ворогові. Да воскресне Бог! — заспівав, мов на Великдень. І почав на всі боки знаком святого хреста кропити нечистих.

Заверецали прокляті, клубком під ноги пустельникові підкотились. Інші — за плечі — мов потопаючий — хапаються.

Та ж саме півень запіяв. І провалилась вся нечисть у безвість

пінтьми безіменної, що у позасвіттю, — як грузький намул у глибинах водних, — перебуває.

Два роки без сил, без мови пролежав Ісакій. І не надіялася уже братія, що при життю залишиться.

Коли ж на Св. Миколу весняного по перше винесли під яблуни брата Ісакія — заговорив пустельник сцілений:

— В радості Божій — воскресення світанок, братів... Смерти ж путь — жаль за минулим. І біс Унінія шляхом цим до гевни приводить...

Замовк. Був ще западто слабій.

Братія ж побожно схилилась до Ісакія. Ловила слова його. Кому ж бо й знати таємниці життя й смерти, як не йому, що — мов той Лазарь, — брамою смерти до життя повернув?...

ЯВЛЕНА ВОДА

(з легенд роду де Лячерда.)

Давно перехрестили Княже на Єронима Лячерду пана Єронима Лячерда — внука того Карльоса де Лячерда, що прийшов на Україну з «Турецької Неволі» разом із побратимом своїм Адамом Дуїні-Борковським*). Але, Лячерда чи Лякерда — тяжко хворий молодий пан Єроним.

Аж до рознуки доходить старий Семен, що ще маленького Єронима на руках носив та доглядав.

А лихो ніколи не ходить сам-одином: підчас хвороби Єронимової вмерла його молоденька дружина, пані Магдалена. І горе-журба мало в кінець не зломилася молодого Лячерду.

— Милість це Божя, що витримав! — хитає сивою головою старий Семен. — Шість місяців! — Пів року! — в ліжку лежить Лазарем безсилим Нимцьо!... Та все вікном, у далину невідому дивиться...

Щоб розігнати сум свій безнадійний, а ще більше, щоб «розголювати» вірного свого Семена, кидає Єроним до старого:

— Скажи ж мені, Семене, як саме сталася зі мною ця халена? Немов би розірвалася моя пам'ять й нматок життя з неї випав... Пригадую: Як відбилися ми від мисливців, на тому полюванні на зубра, сперечалися ми з паном Зарембою, коли на ту боброву зерем'яну потрапили. І хлоня бо недоліток знав, що не вільно ані власникові ґрунтів бобрів турбувати**), коли вони де гніздо заложили. А тут, — всі ми це з ханц та верболозу бачили — усадилася боброва шляхта***) — темні бо, майже чорні бобри на зерем'яні сиділи. Немов ще зараз бачу котячу голову того, що простісенько против мене вмовився. А гніді — «бобри хлони» так темне озеро й креслять срібними смугами: дерево в пасаках носить та знов порожняком до берега по нове пливають, хатку складають намумом скріплюють, лускатими хвостами прибивають. Аж луна йде — немов праниками б'ють!

— А пан Заремба — притакує старий, — в одну душу: підкопати боброву нору та й годі! Псів нацьковує, у воду пхає, Омелька з Терешком та Остапа з Юром до найближчого села посилав, щоб триском летіли, сітей добули й воду з гори і з долу перегородили.

— Згадую... Я від'їхав, а зі мною молодий Сангушко, двоє Масальських та Чаплинський і Путята.

— Тільки нічого з тих ловів пана-Зарембових не вишло. Найліпший бо пес, Дзвінок, враз на корч напорівся. Так йому черево й розчипило — як випатраному поросяті. А Омелько, — як дуб міцний, плаває як вюн, — поліз Дзвінка рятувати та тільки зойкнув. І вже замість нього — чорний намум зі два пійшов, кілька баньок виплигло, луснуло — та й вже й по Омелькові. І тіла не знайшли!

Урвав. Згадав бо: не слід про смерть згадувати, свіжих ран Єронимових дотикатися, болість його будити. Найліпше бо сум-жалобу «забуттям гоїти».

*) Дивись роман Н. Королені «Предок».

**) Заборонено Литовським Статутом.

***) Темні бобри звалились «шляхтою», світлі ж, гніді, — «хлопами».

І щоб відтягти увагу свого пана, старий слуга почав лік приправляти: розмішав у погарі мед з водою та накапав туди темного відвару «кітчого коріння»*).

— Випийте, Нимцю, час бо вже...

І почав складати розкидані на ліжку хворого книжки: поеми Альфонса Х, переказ поеми Кретьєна де Труа зроблений Вольфрамом фон Ешенбахом... Відсунув свічник і сльонци**)

З перебільшеною увагою струшував солодко-пахучі квіточки акації, що вітром кинуло на парчеву ковдру хворого.

— Ми повернули на зубра... згадував Ероним.

— Та як же було не повернути! — знизав плечима Семен. Таки ж звіря загнали вже до засіку. І якого звіря! Що того хлопства — нагнали — силу! Миттю дерев нарубали, засік навколо зубра — здо-о-ровий засік! — зробили. І місця для панства, щоб на гонитву дивитись. Все готово було. Псів — з пів тунцу до засіку вкпінули. Гавкають, гарчать пси — мов скажені. А підступитись жаден не сміє, бо ж кажуть: зубринце громське! Чисто тобі той «Індрик — звір, всім звірям мати», що про нього дітям у казках розповідають.

Раптом: дивлюсь! — зіп'яв руки Семен, — а ви — стриб до засіку! Таки ж у сам засік... та на зубра, із шавлю, замість того, щоб оштепом з по-за стовбурів засіку кидати. Мати Пречиста! Аж захитався з боку на бік Семен, згадуючи минулий уже жах.

— Пан Масальський — Яків — тільки встигли гукнути вам: «язика бережись!» та червону керею з пана Чаплинського вхопили — й за вами, до засіку стрибнули. А ви — немов собі намітили на видючу смерть йти, — забув про обережність Семен, — На зубра прямує. Він же, геменський, наче зрозумів пересторогу пана Якова. Так і поровить язиком вас зайняти. Йому ж бо, аби краю одержі торкнулись, то вже притягне й звалить хоч кого. Дивлюсь: вже обоє Масальських панів у засіку й пан Чаплинський з ними. Червоними кереями вимахують, мало не на роги зуброві лізуть. А він, як звалив вас тай ну качати. Так і перекидає! Матінко Божа! Як тільки живі лишилися! Пані Магдалена зомліла... урвав знов, отямившись, що «прорікся» покійницю згадавши.

— Та ж таки звалили потвору пан Масальський. Так до неї списом засадили, аж самі впали.

Але Ероним уже давно не слухав старого слугу. Лячерду захопила знов та дивна хвиля, що тоді кинула його до засіку. Раптом бо налетіла гарячим вихором яскрава видина тієї Іспанії, якої він ніколи не бачив, але яка жила в ньому, як його душа, як його кров.

— Корріда! — наче гукнули разом Еронимове серце й хтось невидимий, в ньому присутній. Дідусь Карльос, що про корріду йому, малому, розповідав та образки лікадорів й еспад вичкові малював? Чи його кров?

Сліпуче сонце застувало Еронимові дійсність... Миготіли сотки кочарів... білі мережева мантиль... Червоно-жовтим прибрана площа аж гуде...

— Вперед, вперед! — лунають вигуки.

*) валеріана.

**) сльонци (старе укр. слово) — щипці на очищення вогню свічки.

- Слава красуням!
- Пікадо-о-ро-ві сла-ва!
- Гей, Чоловіче з водою!
- Най живе спада!

І коні, коні, коні, . . . безліч коней. . .

Так ясно все це раптом віджило навколо: рисочка в риси, як розповідав дідусь Карльос.

— А зубр завмер на середині засіку. Як бойовник, певний в своїй силі чекаючи виклику на бій.

Але нерухомість тривала лише мить. І вже спустивши голову звірь летить на Еронима, зі швидкістю лавини, що несе неминучу смерть. Лячерда вюнком рухом відскочив. Відчував, як буйна радість її божеств'яна відвага налили всю його істоту.

Сотки голосів кинули у повітря песамовитий крик, що не має в собі нічого людського.

Мисливці, з по-за колод, намагаються влучити у звіря списом.

Раптом велетенським полум'ям знялось перед головою зубра червоне сукно.

Ероним немов зачарований.

— Так, справді, корріда? І він на ній! Не сон це, а справжній Еспанія — та Еспанія, що чарувала його з диточих літ.

Линне на уломок секунди перевів очі зі звіря на червоне сукно «мулети». І зубр вловив цей мент. Ероним уже під копитами потвори. Гострий біль перейняв все тіло й немов би розкрила обійма посвятна Кастильська земля.

Поважна — як море, сувора — як пустиня. Велична — як батьківщина античних героїв.

— Колиска й гробниця предків!

— Оселя святого хреста й герба, золотні келих й крицевий меч заразом. . .

Земле єдина — *salve!* В смерті знахожу Тебе, бо Ти — мій відвічний Рай! — проливає вгасаючою думкою.

У кривавій імлі ще бачить схилене над собою обличчя Якова Масальського. Потім пітьма і довга, довга тиша. . . А за нею — тяжке змагання зі Смертю, розлючена твердою боротьбою своєї здобичі, вона кинула її й взяла взаміну юне життя молодешької Магдалени, яка незабаром мала стати матіррю. . .

Але омана це, омана! Не пережитий жах забив Магдалену. Знищила її перемога Невмирущої Коханки тієї Еспанії, що лише блиснула далекою фата-морганною, й'уже вирвала у смертельної суперниці серце, яке належить тільки їй — Невмирущій!

Ероним гине, знесилений боротьбою двох батьківщин. В одній — народився. Друга — народилася з ним, в його душі, в його крові.

Всі пересвідчені, що смерть дружини жене Еронима до гробу.

Але сам Ероним — віп тільки одиний не знає! — Що пють його життя, змагання в ньому і за нього двоє батьківщин.

Але батьківщина — як і душа! — може бути тільки єдина. . .

Жадна ж з цих двох не хоче уступити.

Вмерти ж, як вмерла пані Магдалена — визнавши свою безсилість. — жадна не може.

І гине Лячерда як човник, що порвало його розбурхане море й доти з ним гратиметься, доки не розторочить на скалки.

Брошим стискує зуби, щоб не застогнати. А перед спущеними повіками плинуть освіжуючою видиною — після спаленої сонцем жаги Кастилії, — прохолодні ліси рідної Волині, задумливі її темні, сповиті прозорою імлою, що стежить над зеленими багновиськами — мочарами поганими співучих очеретів, мрій і дивних, припадних казок...

І на віщо, — на віщо! — перевезли його до цього Києва! Чому не лишили вмирати на Волині!...

Взглядівши, що його «Нимцьо» з заплюнценими очима відпочиває в піні подушок, підбитих руками старого пістун. Семен на випиньках війшов з одриш.

— Казав Опапас, горюдики, що може над вечір набере мисочку перших суніць...

І старі ноги квалляться широкими алеями панського саду, де нема ужиточних дерев і рослиш, а лише оздобні.

Опоєні медовим ароматом бджоли, гудуть в білі квітів невидимим хором. І не можуть його заглушити пташині голоси.

Краплинами розбризаного сонячного золота горять первоцвіти — «небесні ключики», бо відчиняють Весні Небесні брами. Ледве чутно мінається запах останніх фіялок до свіжих пахоців молоді трави. І все топить в собі повільно бузкового аромату, що білою, фіяловою, блакитною піною заливає Київську весну, як весну Ескоріалу.

Семен прямує вже травинками й пухким мохом до хатини Панасової, з якої уже видко й Дніпро. Під великим, срібнокорим ясенем стареча рука погладила обстрижену «під мисочку» біловолосу голівку Панасового внука. Хлопчик патичком й ручками розривав вохку землю під корінням ясеня.

— Здоров був, Самсоне! — всміхається синими вусами Семен до дитини. — Все ставки робиш? ... А дідусь де?

Хлопчина з біблійним найменням підніс рожеве, карооке обличчя — сніжне як весняна анемона й замазаною ручкою вказав в бік, де дерева розступились, щоб дати місце блакитним далям та оксамитово-чорним грядкам гаптованим різною по силі і тону зеленню молоді рістні.

— Редьківку беруть!

І знов вглибився у свою гру — розривання землі.

Так вколисала юна весна дідів-одіолітків, що забули вони й про час.

Семен з Панасом мали завжди стільки сказати один одному — бо ціле життя прожили вкупі й ніколи на довго не розлучались.

Давню стояла повна коралово-червоних суніць мисочка коло пучечків — як квіти, повязаних у китички — редьківок, а діди все не могли поговоритись.

— Чари воно, Семене, так мені показується, чари, не хвороба це у нашого пана. ... І не інакше, як від тієї поганської зброї, що по дідусеві нашого пана лишилася — від неї вони йдуть! Таки ж сам я бачив: поговори турецькі на ній золотом написані!

Семен підніс спущені було блакитні, ясні очі.

— І як це, справді, не прийшло мені в думку! Такиж Нимцьо годинами бувало — ще й перед хворобою — сидів у «кімнатах папа Кар-

льоса», де всі пам'ятки по ньому зберігаються. Та все дивиться на образ старого вояка з білим клантиком борідки — наче срібний вогник... Від цього образу, голубе, не від зброї з турецькими наговорами чари ідуть!

Сам бо Семен бачив: часами щось шепотіли Єронимові уста, дивлячись на образ. Немов відповідали на німі слова портрета. А він — очима намальованими, так просто в душу і дивиться.

— Після того — Нимцьо як непритомний ходить, чужі пісні співає, не наші книжечки читає... бувало, й з покійною панєю, най в небі панує, чужою мовою говорив...

Вузувати пальці Панасової руки лягли на Семенове коліно.

— «Наш» і «не наш» молодий пан... І так я гадаю: від того «чужого» вмерла пані, сердечна... Та бо такі «наша» Марусенька була — Господь най їй світить!

— Земля, брате, — як коханка: коли щиро любиш — то тільки одна мусить бути. Коли ж разом дві кохаєш, то це — або, прости Господи, роснуста або забава...

— Правду кажеш, брате — хитає своєю головою Семен.

— «Ох, ох, та не любі двох!» пісня співає... Не може Нимцьо серця відірвати від того «чужого», що йому «свое», ні від «нашого», що йому «чужим» бути не може.

На це — тільки «вода явлена»! З серця бо Матері Землі вона іде! Така, що сама на світ Божий з'явилась, що не пили її ні звірь, ні птиця ні дівка ні вдовиня. Як би тією водою непочатою напоїти та умити нашого пана — минулося б лихо...

Дріботіння босих ніжок спинило старечі розмови. Малій Самсонко кинувся до діда переляканим потятком. Міцно обхопив старого за шию й весь притулився до дідуся. Дихав часто й міцно. У панів розтулених устах та широко розплющених очах зазмер страх спокоєного молоденького крілика.

— Чого ж це ти, малій? — гладив дитину мозолистою рукою Панас. — Також південь давно минував. Тепер не ходить «Полудниця», що діточок лякає — тьху, тьху на неї!

І раптом обмацав внучка руками.

— Та ти, дитинко, мокрий увесь! Чи не внав до шамлика, часами?

Хлопчик вказав на ясень:

Там, дідусечку... я загатки робив... бо земляця там така гарна, м'якенька! А воно раптом — як не штовхне мене! І от так високо, — накреслив ручкою півкруг, — з під коріння вода тече! Так і бе! А ступена така!... І аж співає — дзюрчить.

Дві пари старечих очей обмінялись довгим поглядом.

Семен перехрестився широким хрестом.

Панас мовчки скинув кристаллий солом'яний бриль. За хвилину приніс зі своєї хати дерев'яну, біленьку, липову мисочку.

— Набери швидче, брате, поки ніхто... Йі обернувся до хлопчика:

— Ти ж не пив тієї води, Самусе?

Хлопчик мовчки покрутив головою. Потім пташиним рухом схилив її на бік й підвівши на діда зіркаті очі, тихенько озвався:

— Дідусю, дай редьківку! От таку — діткнувся пальчиком до приправленого пучечка — з білим хвостиком.

Мабудь вода з-під ясеню була справді сцілюща, бо від часу, як напився її Єроним та вислухав Семенових наговірних слів проти «лиха чужим вітром навіяного» — став видужувати. На місці ж «явленої води» звелів викопати криницю, а над нею статую поставити: сильний муж роздирає бязю левові.

Київський люд почав ту криницю звати «Самсоною». Писменні бо зі Св. Письма знали про богатиря Самсона, що подолав лева голими руками. Неписменні ж гадали, що то по малому Самусеві, городниковоу внуку, так та криниця зветься. Він бо її дитячими руками виграбав.

Що ж пана Єронима сцілила та «явлена вода», багато людей стало до неї приходити. Пили її, вмивалися нею й дехто знаходив сцілення — по вірі своїй.

Єроним же Лячерда, що за прикладом діда свого, дон Карльоса, писав пам'ятні аннали свого роду, відмітив:

— Тільки подолавши в собі кволість, — як Геракл Немеїського Лева, — знайде людина свою путь, мета якої повинна бути єдина — як єдина душа. Цьому навчила мене Самсонова «явлена вода» — те джерело, що виграбав дитячими руками малий Самусь, городників внук».

*

Давно забуття поглинуло й діда Панаса й старого Семена, й Самуся-Самсона. Давно травою поросла й сама пам'ять про Карльоса й Єронима Лячерда. Але «Самсонова Криниця» все ще стоїть у старому Києві, при «вулиці Лякерди»^{*)}.

І аж до світової війни ходили «до Самсона воду пити» побожні прощани.

— Безпечним бо путем, — казали люди, — сила тієї води провадить!...

^{*)} До Світової війни ще існували у Києві, на Подолі і «Самсонова криниця» і «вулиця Лякерди».

ХРЕЩЕНИК ПОПА ІВАНА

Ледь-ледь дочекався ранку нетерпеливий пустун-вітрець. Зірвався з сонної поверхні моря. Штовхнув під бік хвилі. І уже гнав їх, отарами, ген, аж по-під стіни старого «палацо Лоредано», що пережив свій давній, шляхотський рід і нині був тимчасовим житлом хіба що якомусь багатому чужинцеві, який найме його на час — немов готель.

Але суворі, темно-чорвоні в заглублинах, мури — піби на них засохла ще перед віками пролита кров — похмуро прийняли жартобливий легіт. І вітрець полинув геть від них — непривітних, — ледви торкаючись, мов струн, тманих вод Венеціанських каналів.

І таки дочекався веселого приятеля: на світ виглянуло молоденьке, весняне сонце. Тай засміялось тисячею диямантових усміхів. Збудило ним зі сну Місто-Мрію: вражінню, прозору повітряну Венецію, збудовану немов не з мармурів та каміння як та реальна — денна! — але вирізблену з перлових хмар та опалових веселок.

Підкреслені проясненням сріблом води тіні долі, під домами, згущились дужче. І підрізали Місто-Видину від дійсності. Вся легка, підносила вона до зеленого неба, — топилася в ньому всіма своїми дзвіницями — кампаніями, крилатими левами Св. Марка, золотими Ангелами Сан-Джорджію її перешлетними трояндами гербами Лоредано, що простягали до вишин девіз старого роду.

— «Non nobis, Domine, non nobis: sed nomini tuo da gloriam.»

На лутки широкого відчиненого вікна налягу сперся невисокий, але кремезний, раменатий муж. Темна барва та строгі лінії його зодягу прозраджували старший вік. Але іскри незвичайної краси й великості самоцвітів, які гоїно прикрашали всю постать — аж до клямр на черевниках — підкреслювали, що цей побіле не має природньої у старшому віку байдужості до своєї зовнішності.

Сонце заглянуло у задумані очі й незадоволене перескочило на різьбу темних фотелів та цяцькованих ліжок овального столу. Торкнулось блідих, «папірових» тонів гобеленів на стінах. Знов повернуло до столу й поцілувало тепле золото скрипки, недбало киненої між опалізуючим склом Мурранської вазн й докінченим, але неспідписаним листом. І завмерло, зачудоване, припавши до образів — портретів. Кожна бо намальована постать — так само, як і раменатий муж коло вікна — була залита дорогочінностями майстерно виписаними, аж в їхніх іскристих переливах гасли обличчя, дарма, що випрацьовала їх рука вправного мистця.

Муж пригладив рукою темше, ледве торкнутою сивиною волосся. Відійшов від вікна й схилився над листом. Перебіг очима перші рядки. Але, немов враз пригадавши собі весь зміст написаного, не дочитуючи підписав:

— Карло, граф Сен-Жермен.

Запечатав зеленим воском й написав адресу:

— Monsieur Arouet de Voltaire Ferney, Suisse.

Всміхнувся поблажливо. Так їдкі фанфаронади й висміювання всього на світі не перемогли у «Фернейському старці» звичайного, загальнолюдського страху смерті?

Monsieur Arouet прислав до графа Сен-Жермена гімня. Прохав у «великого вченого й дослідника тайн природи» того чудодійного елексіру, що дозволяв Сен-Жерменові продовжувати собі життя «майже на два століття».

«Великий вчений» — знов всімхнувся граф. — А ще так недавно «людина, яка знає все, і ніколи не вмирає!»*)

Як же байдуки всі ці епитети! Виростають бо вони або з надії одержати поміч, або з відмови виконати прохання, заздроси та зависти до слави «великого маґа»...

На хвилину погляд «маґа» затримався на образах — портретах. Був задоволений ними. Барви, над якими працював протягом кількох літ, знаменито передавали іскристу гру самоцвітів. Були прозорі й сяйливі. Але, скількома зусиллями, якою терпеливою працею дійшов до цього свого винаходу...

— «Маґія!» Вона зветься працею — ця його «маґія!» Невтомною й систематичною, з безліччю знов й знов перероблених дослідів... Той самий шлях привів його й до утворення в лабораторії самоцвітів й до відкриття, що перли можна плескати й «вирипувати»... Як горох у городі!

Відгортав тонке мережево й млинувся великими рубінами шпонок. «Реконструював» їх, сплавивши з малих камінчиків.**)

— «Аби знати рецепт!» — згадав знанацька дотеп кухаря графа Франца Ракоці й запевнення пинного своїм умінням слуги, що він знає рецепти всього, що лише варто зісти на світі...

Згадка зірвала зітхання з Сен-Жерменових уст.

— Як же давно це було! —

Тоді «граф Сен-Жермен» був тільки кучерявим, смуглявим хлопчиком у палаці ще не жонатого Франца Ракоці. Ще не відіслано малого Карла з Ракоцієвих маєтків до Відня, а потім — до Італії, де «випишило» його містечко Сан-Джермано й дало йому, — безбатченкові-імя...

Як весело ганявся смуглявий, здоровий хлопійко над Тисою за металевоблискучими синіми та зеленими «бабками». Чи не вони перші збудили в його очах і душі ту пристрасну любов до блискучих, сяючих, баревних самоцвітів?..

Чи ж не там, — під тінію гори «Попа Івана» забреніло чутливими струнами його дитяче серце від голосу трембіти і фуяра? І від того часу вже не вгасав в його душі вічно-співучий ритм. Сен-Жермен з пасією віддався студіюванню музики. І дійшов в ній до такої досконалости, що:

— ... «немав більше чого осягати. Хоч кінш!***) — як писав Маркграфові Анспяхському.

Ах, те листування! Мало не зі всіма коронованими чи визначними людьми Європи! Що б вести цю кореспонденцію, справді, треба було б мати принаймні «планетне» життя!...

А в світі ж стільки цікавого, що на нього невистарчає часу, хочби й надточував дні безсонними ночами... Так, і цю ліч, забув про час

*) автентичні слова Вольтера, якими він висміював Сен-Жермена.

**) що робиться ювелірами пінні.

***) автентичні слова Сен-Жерменові.

працюючи над досвідами «штучного зросту перел». . . Аж палило втомлені очі її пересохлу, як від спеки, горлянку. Пив освіжуючий ранок весняного дня. Одного з тих радісних днів, коли почуваєш себе щасливим на світі, навіть і без щастя. . .

— Щастя! — хитнув головою з усміхом старшої, поважної людини над марними, дитячими вигадками.

— Хто ж може про себе сказати, що справді був щасливий у житті? І в чому вона, ця веселкова омана — щастя? . . .

Витяг у задумі з кишені золоту, прикрашену гемами табатерку.

— Це — не його виробу самоцвіти. Памятка. . . ще по батькові! . . . Задивився на майстерно вирізблену у смарагді Палас-Атене, яка вдаряє списом старця — Хроноса. А він випускає з рук косу й клепсідру.

— «Мудрість перемагає Час. . .»

В гемі-смарагді немов зібралось все наростаюче світло дня. Загорілось сліпучою іскрою. Розбилося на сніп тонких промінчиків. І утворило зорю, що випускала і знов втягала в себе світляні відrostки.

Сен-Жермен вперся поглядом у сяйливу пляму. Думку скупчив на формулі:

— Побачити людину, яка вірила, що пізнала щастя.

І межі реального зникли.

Спираючись на ціпок, ледве пересуває ноги молода жінка. Іде немов не до затінку по-над берегом річки, а до брами Смерті, на вічній відпочинок. І ці кроки — її останні кроки по землі. Спинилась. Аж перегнулася в попереку, так міцно вхопили її болісті. Пальці стерпили, а тіло немов все, вщерт, виповинили гострі леза.

Та ж молоде життя пручається. Глибоко вдихнула повітря. І жовта, каламутна імла, що була застелила світ — відступила.

Гірська осінь, гаптована пурпуром, кована золотом і бронзою кожним листочком всміхається до молоді жінки:

— Іди до нас, голубко! — манить мандрівницю сліпучими движками-бліками річка під схиленими вербами. А могутні осокорі дзвонять ледве чутно металевими, зарожевілими листочками-дукачами. Гора відмежовує цей куток землі від решти світу.

— «Піп Іван» — тихо вимовили уста молоді жінки. Не відриває погляду від гори. А очі наповнює ніжність, аж сльозою зайшли. Немов по довгій розлуці зішлась з близьким приятелем, з рідною істотою. І безсило витяглась під ліщиною:

— Тепер спокійно помру! —

Піп Іван бо — не звичайна гора. В ній замкнено святого Божого священника — праведного й не смертельного. Грішне людське око не може побачити його — жадне! Та ж він — бачить й чує все. Тільки не сміє на людську біду відізватись — аж доки «не виповниться час». . . Та й як би могло грішне око побачити «Попа Івана», коли ж він — найстарший з тих трьох східних володарів-царів, що то прийшли «по-зорі» Христу поклонитись!

Отче Іване! Заступись за мене, грішну! — ледве чутно летить з подихом вітру голос з-над річки.

Жінка омліла. Коли ж прийшла до тями, була уже не сама: коло неї ворушилась маленька, квола істота — її дитина.

І здалося жінці: тепер цілком і назавжди запали за нею двері рідної хати. Тієї що з порогу її сумно дивилася мати... А батьків голос не сльозами, словами плакав.

— Іди від нас! Іди геть...

Болість і жаль віднесла з собою з рідного дому. Та ще — дорогоцінне пуделко, що дав їй «він», її коханий «Франц»... пан-магнат... великий пан! той, що дав їй щастя...

Видина раптом так наблизилась до Сен-Жермена, що на обличчя «маґа» повіяло теплою вохкістю нагрітої за цілий день сонцем води. Наповної запахом лози.

А жінка — там, у смарагді! — намагаючись з останніх сил, досунулась до самої води. Обережно обмила дитину, загорнула до м'якенької риднички. У вузлику її мала, задалегідь наготовлену для ненародженої, але уже дорогої істоти — частини власного тіла.

Тремтячими руками перебирала в клучочку. На сонці блиснули іскри самоцвітів і золота.

— Скільки ж разів так блищали вони, коли «він» внімав це пуделко, щоб понюхати табакі!

Жінка дивиться на майстерно вирізбену гему: Палас Атене вдаряє списом старця — Хроноса, а він випускає з рук косу й клепсідру.

Для жінки це —

— Архангел Михайло перемагає Смерть!

Від'їждючи до Італії Франц дав коханці це пуделко. Жадного іншого подарунку від нього ніколи не взяла, крім цього — єдиного.

— Не золото-самоцвіти даю, — казав бо Франц, — а долю дитини: по цьому пуделочку впізнаю його. Другого такого в світі нема. Збережи!

Може в ньому чари переховані?

І берегла дорогоцінний скарб — талисман. Жебрала шматок хліба, але не продала ані найменшого камінчика.

Словила разом з дитиною до вбогої риднички дорогоцінну річ. Розплутала чорний шнурочок з мідяним хрестиком, набрала рукою води й охрестила сина. Хрестик завісила на шиїку. Дивилась на ясні оченята дитинки, на темний пушок волосячка, що пробивався на голівці...

— Буде щасливий! — затремтів радісно голос матері. — Народився з волоссям!

Підвелась з намагою й піднесла дитину:

— Отче Іване! — звернулась до гори. — Будь за хрещеного батька! Дай щастя-долі!...

Промінь вечірнього сонця вдарився широким потоком об верхів'я гори, полився долу, вбираючи у себе весь пурпур і золото осінньої піпшоти. Здавалось: несподівано відчинились ковані двері й ллється з них чарівна, могутня сила. Подихом вітру кинуло аж на саму дитину сухий корінець, темний, легенький й вузловатий*) — дарунок «хрещеного батька». І мати привязала до хрестика це:

*) Існує легенда, що Сен-Жермен завдячував своєму справді дуже довгому життю, вживанню коріння «Жень-Шень», якому ще й нині в Хінах приписують могутню силу продовжувати життя.

— «Дар-Зілля»!

Хотіла поцілувати дитинку. Але спечені горячкою, пересохлі, потріскані уста видались їй негідними торкнутись ніжної істоти:

— Умитись! —

Схилилась над спокійною поверхнею річки: блищала, як дзеркало. Приклякла на низенькому березі. З води дивилось на молоду матір змарніле личко, повними суму, великими очима. Такими глибокими, немов сягали вони аж до дна ріки.

Чорні коси впали й торкнулись води. Від цього підводна сестра-русалка зморщила болісно личко. Немов заплакала над людською долею. Молода мати схилилась обличчям ще нижче. Торкнулась устами й чолом води. Немов поцілувала свій відбиток. Більш не випростувалась. Не чула нарікань чорноголових снічок — «вуглярок», що вболівали над долею сирітки, якого тепер уймуться тільки:

— «Чу — жі! Чу — жі... чу — жі...»

Не чула пронизливих звуків мисливських рогів, лускання бича та кіньського тупотіння а потім — й близько коло себе, людських кроків. В мент колі безіменна мандрівниця вклонилась Смерті — Визволительці, в річку віздів важкий, дорожній, панський коч. Коливався, тягненим шестерником вороних коней, оточений верхівцями, гайдуками, пандурами й старшинами у блискучих одностроях та напудрованих перуках. Аж вода броду спінилась, немов пущено млин.

А з повозу, рука в білій, військовій рукавичці вказала на молоду матір під ліщиною.

Двоє гайдуків погнало берегом до вказаної мети. Могли однак, констатувати тільки довершений факт:

Мати — мертва, дитина — жива.

Гайдук простяг до коча загорнене немовля.

Старший нан у військовому однострою байдуко глинув на знаходку:

— Відвезти священникові — най охрестить. «Циганку» поховати, де знайшла її смерть. До вечора — виконати.

Одного гайдука послано до найближчого села, другому звелено лишитись при тілі, доки не поховають. Але рука молодого старшини, що було взяв від гайдука немовлятко, намацала щось тверде:

— Загорнено щось з дитиною, Величносте! — озвався до папа в кочі. І невмілими рухами почав розповідати дитину. За хвилину, другий старшини передавав цісареві Карлові VI., що з полювання їхав відвідати свого улюбленця, графа Франца Ракоці, який щойно повернувся з Італії, — добре знайому цісареві табатерку:

— «Єдину в світі!» — був переконаний Ракоці.

Обличчя цісаря споважніло під гривою туго-скручених, білих кучерів перуки. Рухом руки звелів подати собі немовля. З хвилину розглядав його. І розказав все знов загорнути разом та покласти коло себе, до коча.

Повоз вирушив повільним кроком. Цісарева рука у білій, військовій рукавичці злегка притримувала малого знайду.

Із верхівя Іванової гори лилось розтоплене сонце, вкриваючи килимом проміння дорогу «хрещеникові Попа Івана».

Гуркотіння колес й лускання бича завмерли в далені...

Гайдук пустив пастись коня. Відтяг тіло від берега. Поклав нав-

знак, рівно, поки ще не затужавіло. З хвилину дивився співчутливо в обличчя мертвої. Оглянув вишивані великими хрестами на раменах рукава сорочки:

— Не циганка — «наша»! —

І скинув шанку. Наламав червоних галузок калини та блискучих чорних ягідок. Заквітчав голову мертвої. Не знав цієї жінки. Але за-журено схилився. Раптом стала йому така «своя», ця невідома мертва, хоч не міг сказати: що власне вяже її з ним — панським гайдуком, який служить нанам цієї землі, як служили їм її батьки його. . .

Навколо розіслалась посвятна тиша. Тільки ятлик, — десь далеко! — довбав дерево: вперто й витривало. . .

*

*

Світляна пляма на смарагді заміготіла, немов струсила сльозу з промінних вій. Камінь ще раз блиснув яскравою іскрою. І вгас. На сьй-ливе око лісової казки впала повіка дійсності.

— Так це — щастя? . . . Кохання безіменної жінки з безіменної кра-їни? . . .

Рука в перстнях відкинула з чола пасмо волосся. Але думки жур-ливої не відігнала.

Сковзнув поглядом по табатерці, яка бачила його матір. . . Немає уже серед живих ані її, ані Франца Ракоці, ані цісаря Карла, що при-віз, як «чужого» й лишив у батьківському домі «свого знайду». . .

З дитячого віку всіма пенцений «цісарів вихованець» вбачав щастя у довгому житті. . . Кому ж бо й всміхалося воно принадище, як йому! . . .

Але ж, «за щастя довгого віку» рівновага життя каже платити втратою всіх своїх близьких. . . а з ними, опадають її радісні квіти: лю-бови й ніжності. . .

— «Відмовтесь же від любови й не зазнаєте болісти!» — кидають з далени Буддово навчання саркастично усміхнені уста «Фернейського Отарця» — Без любови й болісти — життя? . . .

Сонце розсипало вогненні пелюстки світляних бліків й хвилі за-сміялися тисячами сяючих уст — вічно-мінливі, вічно-рухливі, вічно-живі. . .

Венеціанські дзвони сколихнули повітря метелевим хоралом й по-несли його у срібному миготінню крил голубів св. Марка.

— Скільки ж треба того баревного прядива, щоб зіткати з нього Чарівну Запону Життя. — за якою хитається вічно-невловима, вічно-принадна примара веселкового Щастя! . . .

З М І С Т:

Передмова.	5
Скитський скарб.	9
Мелюзина.	13
На Делосі.	20
Михайлик.	29
Нерушима стіна.	34
Шипкарівна.	37
Перуново прокляття.	44
На Ярославовому Дворі.	48
Стугна.	54
Кирило Кожумяка.	57
Біси.	60
Явлена вода.	65
Хрепценик Попа Івана.	71

ГОЛОВНИЙ СКЛАД

українських книжок, підручників, часописів, журналів, портретів, листівок, відзнак —
знаходиться в Українському Видавництві «ПРОБОЕМ» в Празі.
Туди і посилайте свої замовлення на таку адресу: »Probojem«, Praha XIV-65, schr. 3.